

શ્રીગુહ્યારીશુની સુપ્રભાસ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મુમુક્ષુ (અનુવાદી) મંડળ
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, અગાસ

ॐ
શ્રી બ્રહ્મચારીજીની
જીવનરેખા

શાંતિ પટેલ

વિ. સં. ૨૦૪૩

દ્વિતીયાવૃત્તિ
પ્રત ૩૫૦૦

ઈ. સ. ૧૯૮૭

પ્રકાશક

શ્રી મનહરલાલ ગોવર્ધનદાસ કડીવાલા, પ્રમુખ
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મુમુક્ષુ (અનુયાયી) મંડળ
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, અગાસ

ૐ

સ્મરણાંજલિ

★

માલિની

“મન-વચન-શરીરે પુણ્ય સુધા પ્રકાશે,
 ત્રિભુવન પણ જેના ઉપકારે વિકાશે;
 પરગુણ-પરમાણુ ગિરિ જેવા ગણોને,
 નિજ ઉર વિકસાવે સંત તે કેટલા છે ?”

દ્રુતવિલમ્બિત

તદપિ કુટિલ કાળગતિ અતિ,
 હરો લોધી મતિ સંત-પિછાનની;
 પતિત-પાવન સંત ન ઓળખ્યા,
 અમિત શાંતિ અમીરસ રેલતા.

અનુષ્ટુપ

સનાતન મુક્તિનો માર્ગ ઉદ્ધાર્યો જે કૃપાળુએ,
 ઓઢ્યો, સ્થાપ્યો લઘુરાગે, વિસ્તર્યો આપના બળે.
 છતાં યે સર્વથા આપ શમાયા સંતના પદે;
 ગણી કે ના અવજ્ઞાને, કષ્ટો કે અપમાનને.
 કિંતુ સત્ પરમાનંદે ઝીલ્યા સૌને ઝિલાવ્યા,—
 પ્રભુ-ભક્તિભર્યા હૈયે; પવિત્ર પ્રેમમૂર્તિ હે !
 અમારા સર્વનાં હૈયાં ઉઝળો હે દયાનિધિ !
 સ્વીકારો અંજલિ સૌની સમાર્પિ-ઓધિના નિધિ.

પોષ સુદ ૮, ૨૦૧૦

—શાન્તિ

મુદ્રક : ભીખાભાઈ એસ. પટેલ, મધુરમ્ ટાઇપ-સેટિંગ વર્ક્સ,
 ૧૬, અજય ઇન્ડ. એસ્ટેટ, દૂધેશ્વર રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

શ્રી બ્રહ્મચારીજી ગોવર્ધનદાસજી

જન્મ : બાંધણી

વિ.સં. ૧૯૪૫ જન્માષ્ટમી, રવિ

દેહવિલય : આશ્રમ, અગાસ

વિ.સં. ૨૦૧૦ કાર્તિક સુદ ૭

ૐ

શ્રી બ્રહ્મચારીજની જીવનરેખા

*

પ્રભો, તારે જ્ઞાને સહજ જગ વિરાટ લસતું,
પ્રભો, તારે ધ્યાને મન પરમ યોગીનું વસતું,
પ્રભો, તારે પાદે હૃદય ઢળતું ભક્તજનનું,
પ્રભો, તારે નામે દુરિત બળતું દુષ્ટ જનનું. ૧

નવાઈ તેની કૈ મમ તરલ ચિત્તે ન લસતી;
નવાઈ ! સંતોની પરમ સરલા મૂર્તિ વસતી
ઉરે સારે મારે, તવ સકલ વિભૂતિ ઝાંલતી,
સુધા-જ્યોત્સ્ના જેને વિમલ નયને દિવ્ય ઝાંલતી, ૨

અને યોગી-ચિત્તે ધૃતિ મરજીવાની વિતરતી.
કૃપા સંતોની એ પતિત-ઉર શ્રદ્ધા જગવતી
અને શ્રદ્ધાળુને ઉર પરમ ભક્તિ ઝાંલવતી.
નવાઈ સાચી એ, જીવ-શિવતણા ભેદ હરતી. ૩

અહો ! અંશે શાતા થકો પૂરણ સિદ્ધિય સુધોની
સમાધિ સર્વેનું સતપુરુષ છે કારણ ખરું;
છતાં કૈ ના સ્પૃહા ઉર ગરવ કે ગારવ નથી;
નથી વા ઉન્મત્ત, નવ જરોય પોતાપણું ધર્યું. ૪

પ્રભો, એવા સંતો સરલ અતિ તારાથી અદકા
કૃપાળુ, હેતા એ તવ શરણ, આશ્ચર્ય-પ્રતિમા !
'સ્મૃતિથી સંતોની સકલ દુઃખનાં કારણ ગલે,
સદા સેવા ચાહું સર્મોપ વસવા સંત-પગલે.' ૫

આવા અલૌકિક વિરલ સંતો સંબંધી જગત ઘણું જ ઓછું જાણે છે. સાચે જ, ગુપ્ત ચમત્કાર સૃષ્ટિના (જગતના) લક્ષમાં નથી. તથાપિ કુદરત તો સંત પુરુષોના જીવનની મહત્તા પિછાને છે, અને એને અનેક સંકેતોથી પ્રદર્શિત કરે છે. શ્રી બ્રહ્મચારીજીનો જન્મ ચારુતરના બાંધણી ગામમાં વિ. સં. ૧૯૪૫ના જન્માષ્ટમી દિને એક વૈષ્ણવજનને ત્યાં થયો એ પણ કુદરતનો એક સંકેત હતો. જન્માનુસાર એમનું નામ ગોરધનભાઈ (ગોવર્ધનધર) રાખવામાં આવ્યું. પરમ પૂજ્ય પ્રભુશ્રી તો ઉદ્ધાસથી તેમને કોઈક કોઈક વાર ગિરધરભાઈ પણ કહેતા.

એમના પિતાશ્રીનું નામ કાળીદાસ દ્વારકાદાસ હતું. તેમનું જીવન ધર્મના રંગે રંગાયેલું હતું. ત્રણ ત્રણ વાર તે ગોકુળ-મથુરાની યાત્રા કરી આવેલા, પ્રથમ વખત તો પગપાળા જ કરેલી. મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર ઇત્યાદિ દાનની પ્રવૃત્તિ ત્યાગની વૃત્તિમાં પરિણમી અને છેલ્લી યાત્રામાંથી મર્યાદ (મરજદ) લઈને જ આવ્યા. આમ આયુષ્ય થોડું બાકી રહ્યું હતું, ત્યારથી તે ચેતી ગયા અને બળતા ધરમાંથી જેટલું બચાવાય તેટલું બચાવવા કુટુંબથી દૂર જઈ બેઠા અને ભગવદ્-ભક્તિમાં બેઠાયા.

માતૃશ્રી જીતાબાને તો ધરના બાલમુકુંદમાં જ આશ્વાસન લાધ્યું. જન્માષ્ટમીએ જન્મ અને જન્મથી જ શાંત

અને આનંદી એટલે એમને મનમાં એમ જ રહેતું કે આ કોઈ દૈવીપુરુષ છે. એક વખત એક ભેષીએ એમની એ માન્યતાને અધિક દઢ કરી દીધી. જમણા પગના ઢીંચણે લાખું બેઠંને જ એણે તો ઉમળકાથી કહ્યું કે આ તો કોઈ મહાપુરુષ છે. પગની ઊધર્વ રેખા સાખિતી-રૂપ બની. વિશાળ ભાલ, ગાલે ખંજન, કાનની ભરાવદાર ખુટ્ટીઓ અને ગૌર વદન પર આછું આછું સ્મિત એમના સૌમ્ય વ્યક્તિત્વમાં રહેલ મહત્તાનો ખ્યાલ આપતાં. શાંત, સરલ, વિનયી, આજ્ઞાંકિત, આનંદી અને સમજુ હોવાથી સ્વજન-સમુદાયમાં તે ખૂબ પ્રિય હતા. કોઈની સાથે લડવા ઝઘડવાનું તો સમજે જ નહીં.

ફરજનું ભાન પણ એટલું જ તીવ્ર. જ્ઞાતે પાટીદાર એટલે ઘેર ખેતીનું કામ; બધું જ એણું મોટાભાઈ (નરસિંહભાઈ)ને માથે નખાય છે? ચાર ગાઉ ચાલીને પેટલાદ ભણવા જાય, તોય બનતી મદદ કરી છૂટે, તે એટલા સુધી કે અભ્યાસમાં ખામી આવી અને થયા નાપાસ. અભ્યાસ છોડવો પડ્યો. પિતાશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયા બાદ એક વર્ષે તેર વર્ષની ઉંમરે લગ્ન તો થઈ ગયેલાં એટલે ફરજભાન વધેલું. ઘરડા માણસોને બળદની સાથે ઢોરની જેમ વૈતરું કરતા બેઠાં કુટુંબની ભાવિ જવાબદારીના વિચારમાં ને વિચારમાં ક્યારેક રોઈ પડતા. ભણવાથી કંઈક ઉદ્ધાર થાય એમ સમજવાથી ભણવાની

જાંખના ખૂબ વધી અને ભગવાનને દરરોજ પ્રાર્થના કરતા કે હું ભગવાન, તું મને ભણાવ, મારે ખૂબ ભણવું છે. પણ શરમના માર્યા મોટા ભાઈને કહી શકાતું નહીં. પ્રસંગવશાત્ પરગામથી આવેલા એક સગાએ ‘કેમ ભણતા નથી?’ એમ પૂછતાં, ભણવાની ઈતેજરી બતાવી. એટલે તેમણે નરસિંહભાઈને કહ્યું કે ગૌરધનને ભણાવોને. ફરીથી પેટલાદ અંગ્રેજ પહેલા ધોરણમાં દાખલ થયા. અંગ્રેજ સારું હતું એટલે પરીક્ષા લઈ બીજામાં બેસાડયા. બોર્ડિંગમાં રહેવાની જોગવાઈ અને મોતીભાઈ અમીનની દેખરેખ એટલે દાઝ રાખી બીજું-ત્રીજું ધોરણ સાથે કરી ગુમાવેલા બે-એક વર્ષનો બદલો વાળ્યો.

ત્યાં તો જીવનને નક્કર ઘાટ આપતી અભ્યાસ ઉપરાંત અધિક અગત્યની વસ્તુ તરફ તેમણે લક્ષ આપ્યું. પેટલાદ બોર્ડિંગમાં એમને વાચન-વિચારણા અને જાત-ધડતરનો સારો મોકો હતો. સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબે પૈસા કમાવાની લલુતાએને ઠોકર મારી આદર્શ શિક્ષક થવાનું સ્વીકારેલું એટલે જાતધડતર માટે એમણે પોતે જે પરિશ્રમ ઉઠાવેલો તે અનુભવો તે મોકળા મને વિદ્યાર્થીઓ આગળ ઠાલવતા, અને યોગ્ય દોરવણી ઉત્સાહપૂર્વક આપતા. તે પોતે પણ સમયનો પૂરો કસ કાઢતા અને ખૂબ ચિંતન-મગ્ન રહેતા. આવા પ્રેરણામૂર્તિ મળતાં એમનો સરળ, કર્તવ્યપરાયણ અને સચ્ચાઈભર્યા સ્વભાવનો વિકાસ ત્વરિત

અને દૃઢ બન્યો. બેન્જમીન ફ્રેન્કલીનની જેમ ટાઇમ-ટેબલ બનાવી નિયમિતતા કેળવી. નેપોલિયનના જીવનની જે એકાગ્રતા અને કામમાં તદ્દલીન થઈ જવાની વૃત્તિ તે પોતાના સ્વભાવમાં એવી તો વણી લીધી કે ધાર્યું કામ ધાર્યા સમયે પાર પડતું. સદ્ગુણો અને દુર્ગુણોનું ટેબલ બનાવી દરરોજ તેની નોંધ રાખીને સદ્ગુણો ખીલવવા અને દોષો ટાળવાનો ઉદ્યમ સતત રાખ્યો. ઉપવાસ આદિ કરી પૈસા બચાવી નોટો-પેન્સિલો અને જમવા સિવાયનું પ્રવાસ આદિ પ્રવૃત્તિઓનું ઘટર ખર્ચ તેમાંથી જ કાઢતા. ઈનામ અને સ્કૉલરશિપ મળતાં તેનો ઉપયોગ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સહાય કરવામાં કરતા. આમ એક બાજુ “યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્”ની શક્તિ કેળવાઈ તો બીજી બાજુ કવિ શ્રી કાન્તની પ્રામળ અસર નીચે આવેલા અને ચરોતરની જનતા તથા શિક્ષણઆલમમાં આદર્શ શિક્ષક તરીકે નામાંકિત થયેલા શ્રી કડુણાશંકર માસ્તરની પ્રેરણા અને દોરવણીથી તેમના નાજુક ઊર્મિશીલ સ્વભાવને સાહિત્યપ્રેમ અને ઉચ્ચ આદર્શોની ખીલવણી સુગમ થઈ, પોતે પણ સુંદર કાવ્યો લખતા થયા. મૅટ્રિક થઈ બરોડા આર્ટ્સ કૉલેજમાં જોડાયા. ત્યાં પણ પોતાના કામમાં એટલા બધા મશગૂલ રહેતા કે તેમની નિયમિતતાની છાપ બીજા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પડતી. મિનિટે મિનિટનો ઉપયોગ કરી અભ્યાસ ઉપરાંત ખૂબ વાંચ્યું-

વિદ્યાર્થી. જ્ઞાન અને સંસ્કારસત્રસમા વિદ્યાર્થી-જીવનની એક પણ પણ વ્યર્થ કેમ જવા દેવાય ? સમય અમૂલ્ય છે એ જાણે હૈયે વસી ગયેલું.

ઈન્ટર આર્ટ્સ પસાર કર્યા બાદ પેટલાદ બોર્ડિંગના જૂના મિત્રોને મળ્યા. વિધાનગરની જનપદ વિદ્યાપીઠ (Rural Uni.) સ્થાપવાની ધગશ ધરાવતા શ્રી ભીખાભાઈ એમાં મુખ્ય હતા. સ્વાયત્ત વિદ્યાપીઠનાં સ્વમ્ન તો એ ત્યારથી જ સેવતા; અને એટલેસ્તો ભાવિ જીવનની સંગીન તૈયારીની વિચારણા તે વખતે કરી લીધી. પેટલાદ બોર્ડિંગમાંથી જનસેવાની, દેશોદ્ધારની ભાવના પ્રગટેલી તેને કાયદાની કલમે નહીં (ત્યારે તો વકીલાત શાહી ગૌરવ પામેલી) પણ શિક્ષણદ્વારા સક્રિય અને સફલ બનાવવાની ઉમેદ હોવાથી ઊંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવી દેશભરમાં સ્વાતંત્ર્યનું ખમીર રેડતા શિક્ષણનો-કેળવણીનો પ્રચાર કરવાનું વિદ્યાર્થી. શિક્ષણમાં સર્વત્ર અંગ્રેજીનું મહત્ત્વ હોવાથી 'બોમ્બે પ્રેસિડન્સી'માં ખ્યાતનામ પ્રોફેસર સ્કૉટ પાસેથી ઉચ્ચ કક્ષાનું અંગ્રેજી જ્ઞાન મેળવવા મુંબઈની વિલ્સન કોલેજમાં જોડાવાનું નક્કી કર્યું. ઘણી મુશ્કેલીઓ અને ભારે ખર્ચ વેઠીને શ્રી ભીખાભાઈ સાથે તે બે વર્ષ મુંબઈ બહુ ઈ. સ. ૧૯૧૪માં B. A. થયા. B. A.માં અંગ્રેજી સાહિત્ય મુખ્ય વિષય રાખી તેના ઉપર એવો તો સારો કાબૂ મેળવ્યો કે 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'માં પણ તેમના

લેખો છપાતા. અવિભક્ત કુટુંબ (Joint Family) ઉપર તેમણે ઘણો જ સુંદર લેખ લખેલો.

ત્રેલ્યુએટ થયા એટલે માતા અને મોટા ભાઈને એવી આશા કે હવે તે મોટા અમલદાર બનશે. પણ એમને મન સરકારી નોકરી કરવી એ પરદેશી સરકારની ગુલામી કરવા જેવું લાગતું. અને દેશોદ્ધારની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવા માગનારને કુટુંબની ખાસ પડી પણ શી હોય? તે જ વર્ષના ડિસેમ્બરમાં પેટલાદ બોર્ડિંગના જૂના વિદ્યાર્થીઓનું સંમેલન તેમના જ વતન બાંધણીમાં ભરાયું. તેમાં ચરોતરની ઉન્નતિને અર્થે મોતીભાઈ સાહેબની આગેવાની હેઠળ ચરોતર એલ્યુકેશન સોસાયટી સ્થપાય તો પોતે, ભીખાભાઈ અને અંબાલાલ એ ત્રણે મિત્રોએ સ્વયંસેવક તરીકે જોડાવાની તૈયારી બતાવી; તે સ્વીકારાતા સોસાયટીની સંસ્થા પગભર થતા સુધી ઈ. સ. ૧૯૧૫ના જાન્યુઆરીથી ભીખાભાઈ અને અંબાલાલ બ્યારસદ અને પોતે વસોની સેવામાં જોડાયા. વસોની અંગ્રેજ શાળામાં તેમને છઠું ધોરણ સોંપાયું. બીજા બાજુ મોતીભાઈ સાહેબની પ્રેરણા અને કાર્યદક્ષતાથી વસોમાં ગુજરાતનું સૌથી પ્રથમ બાલમંદિર શરૂ થયું. તેમાં પોતે મોન્ટેસોરી પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપવા માંડ્યું. શિક્ષકોને પણ પોતે તૈયાર કર્યા. સોસાયટીના પ્રથમ રિપોર્ટમાં તેની પ્રસિદ્ધિ વિષે ઉલ્લેખ છે : “આ પ્રયોગ આપણા પ્રદેશમાં

તદ્દન નવીન જ હોવાથી દૂર દૂરથી તે જાતે નિહાળવાને કેળવાયેલા લોકો આવે છે.” એ પ્રયોગ એવી તો સફળતા પ્રાપ્ત્યે કે પછીથી શ્રી ગિજુભાઈ બધેકા વગેરેએ ગુજરાત-ભરમાં એના પ્રચારનું કાર્ય ઉપાડી લીધું.

ત્યારબાદ બે-એક વર્ષમાં તો ચ. એ. સોસાયટીએ મોતાનું કેન્દ્ર આણંદમાં સ્થાપી સ્વતંત્ર કેળવણી સંસ્થા ચલાવવી શરૂ કરી. ત્યાં સ્વયંસેવકોની જરૂર હોવાથી વસો છોડી ઈ. સ. ૧૯૧૯માં તે આણંદ ગયા. ઈ. સ. ૧૯૨૦-૨૧માં દા. ન. હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તર તરીકે કામ કર્યું. બન્ને વર્ષ ‘વિનીત’ વર્ગનું ૧૦૦% પરિણામ આવેલું. વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે પ્રથમથી જ ખૂબ માયાળુ કૃતિન રાખતા. અન્ય શિક્ષકોને ય ખાસ બલામણુ કરેલી કે કોઈ વિદ્યાર્થીનો ગમે તેવો ગુનો હોય તો પણ તાત્કાલિક શિક્ષા ન કરતાં બીજે દિવસે કરવી. આમ કરવાથી શિક્ષકનો તાત્કાલિક આવેશ શમાઈ જતો અને વિદ્યાર્થીને સુધરવાની તક મળતી, ક્યારેક અન્યાય થવો પણ અટકી જતો. અને શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓનો સંબંધ મીઠો બનતો. શીખવવામાં એ એટલા તો તદ્દાન થઈ જતા કે કેટલીક વખત પિરિયડને અંતે થતા ઘંટના ટકોરા તેમને સંભળાતા નહીં. બીજા શિક્ષકને બહાર બારીએ ઊભેલા જોઈ ચાલતા થાય. વિદ્યાર્થીઓની ટેવો સુધારવાની પદ્ધતિ પણ તેમની તો જુદી જ. છાત્રોને

પરોઢિયે ઊઠી પરવારવાનો નિયમ. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કૂવે નાહીને પોતાનાં ધોતિયાં ધોયા વગર ત્યાંને ત્યાં જ રહેવા દેતા; તે તેમની ધ્યાનબહાર નહીં. કેટલાક દિવસ એમ ચાલ્યું. એટલે એક બે વખત છાનામાના ધોતિયાં ખરાખર ધોઈ છોકરાઓની ઓરડીએ સૂકવી દીધેલ. આથી વિદ્યાર્થીઓ શરમથી પોતાની ટેવ સુધારતા.

આ અરસામાં અસહકારની પ્રવૃત્તિ ભારતવ્યાપી હતી. અને ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રીય કેળવણીના લક્ષ્યે અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સ્થાપેલી. એટલે ગુજરાતની કેટલીક હાઈસ્કૂલો વિદ્યાપીઠ-માન્ય બની તેમાં ગૌરવ લેતી. સોસાયટીના કાર્યકરોને તો કેળવણીને એવા આંદોલનથી ય પર રાખવી હતી; પણ તેવી પરિસ્થિતિ નહીં હોવાથી મેટ્રિક વર્ગ વિદ્યાપીઠ માન્ય કરાવ્યો અને દા. ન. હાઈસ્કૂલ વિનયમંદિર બની. એટલે પોતે હેડમાસ્તર હોઈ ‘આચાર્ય’ કહેવાતા. મન, વચન અને વર્તનની જીવનમાં એકરૂપ સંવાદિતા સાધનાર ગોવર્ધનભાઈને ‘આચાર્ય’ પદવીએ ચેતાવી દીધા. તેમને લાગતું કે સેંકડો વિદ્યાર્થીઓના આચાર્ય થવા માટે તો કેવું સાચું જ્ઞાન અને કેવા ઉત્તમ આચાર જોઈએ, તે વિના આચાર્ય ગણાવું એ તો શરમાવા જેવું. આમ આચાર્યપદ ખૂંચવા લાગ્યું. અને શ્રી અરવિંદ કે કોઈ મહાપુરુષ પાસે જઈ જીવન ઉન્નત કરવાની ઝંખના જાગી. પણ તેવો યોગ નહીં બનતાં મુઝવણ વધી.

આખરે સં. ૧૯૭૭ની દિવાળીની રજાઓમાં બાંધણી આવેલા ત્યારે ભગવાનભાઈ પાસેથી શ્રી લઘુરાજ સ્વામી (પ્રભુશ્રી) સંબંધી જાણવા મળ્યું, એટલે અગાસ આશ્રમમાં આવવાનું ગોઠવ્યું. દશેરાને દિવસે વહેલી સવારે ઘેરથી નીકળતાં ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે હે ભગવાન, હવે કંઈક માર્ગ સુઝાડજે. આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે યોધિસત્વ-સમા રાયણના વૃક્ષ નીચે પ્રભુશ્રીએ ‘મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે’ એ પદ એક છોકરાને ગાવાનું કહ્યું—જાણે પ્રભુશ્રીએ તેમની પ્રાર્થના ન સુણી હોય ! તેથી એમના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ‘જ્ઞાનીની પાસેથી જ્ઞાન ન ઇચ્છવું પણ ભક્તિ ઇચ્છવી’ એ એમને પૂર્વના સંસ્કારથી રક્ત્યું હોય તેમ પ્રભુશ્રીનાં દર્શનથી જ તેમને થયું કે પિતાની સેવા તો ન થઈ શકી પણ આ મહાપુરુષની સેવા કરી હોય તો જીવન સફળ થઈ જાય. પછી પ્રભુશ્રીએ તેમને પૂછ્યું કે “‘ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ’ એટલે શું?” પ્રતિબંધનો અર્થ તેમને ન આવડતાં પ્રભુશ્રીએ સમજાવ્યો. એમણે તો ગાંઠ વાળી કે પ્રભુશ્રીની સેવામાં રહેવા સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ ટાળવા. પછી પ્રભુશ્રીએ કાળીચૌદશને દિવસે તેમને એવા તો અપૂર્વ વાતસલ્યથી મંત્ર આપ્યો કે પોતાની સેવામાં રહેનાર ભગતજીને તેમણે ઉદ્ધાસથી કહ્યું કે આવું સ્મરણ (મંત્ર) હજી સુધી અમે કોઈને ય આપ્યું નથી. ખરેખર !

‘પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદષ્ટિ એ જ સમ્યગ્દર્શન છે.’ તે બીજી બાજુ પોતે પણ પ્રભુશ્રીએ આપેલા ‘તત્ત્વજ્ઞાન’માં એવા જ અ-લૌકિક ઉલ્લાસભાવથી નોંધે છે: ‘મંત્ર-દીક્ષા’! કાળીચૌદશ જેવા સિદ્ધિયોગદિને આવા મહા-પુરુષના હસ્તે ‘મંત્રદીક્ષા’ મળે તે કેવી અપૂર્વ ઘટના! ‘પ્રજ્ઞાવખોધ’માંય કૃતજ્ઞ હૈયે તે ગાય છે :

“જ્ઞાની ગુરુશ્રી રાજપ્રભુજી શરદ્-પૂર્ણેશરી સમા,
લઘુરાજ રૂડી વાદળીરૂપ ખોધ-જળ-ભારે નમ્યા;
સંસારસાગરમાં મુમુક્ષુ છીપ સમ મુખ ખોલતા,
ને મંત્ર જળખિંદુ ગ્રહી રચતા જીવન-મુક્તા-લતા.”

—પુષ્પ ૨૫

પ્રભુશ્રીએ તેમને ‘તત્ત્વજ્ઞાન’માં મંત્ર ઉપરાંત કેટલાંક વચનો લખી આપેલાં. તેમાંથી ‘સ્વચ્છંદ ટાળી અપ્રમત્ત થા, જત્રત થા. પ્રમાદથી મુક્ત થઈ સ્વરૂપને ભજ’ ઇત્યાદિ અને આત્મસિદ્ધિનાં ‘પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગથી સ્વચ્છંદ તે રોકાય; અન્ય ઉપાય કર્યા થકી પ્રાપ્તે ખમણો થાય’ એ વચનો ખ્યાલમાં એટલે પ્રભુશ્રી વિના બીજે કયાંય ગમતું નહીં. વ્યવહારકાર્યમાંથી ખચતો સમય ભક્તિમાં જ ગાળતા. એવી ભક્તિની લય લાગેલી. સોસાયટીના મિત્રોમાં તો એ ગોરધનભાઈ ભગતને નામે જ ઓળખાતા. રજ કે અવકાશ મળતાં આશ્રમમાં આવી જતા. ‘તત્ત્વજ્ઞાન’માં એ પોતાનો નિશ્ચય નોંધે છે :—

૧. પ્રભુશ્રીના દર્શનની-સેવાની સદૈવ ઇચ્છા.
૨. ગુરુદેવની આજ્ઞાનું સ્મરણ.....
(સહજાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ-સ્વચ્છંદ ને પ્રતિ-
બંધ તથા. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું વાચન. પ્રભુશ્રીના
લેખનું મનન.....)

....
પ. અહંભાવ ટાળવા બનતો પ્રયત્ન કરું.

ક્યારેક તો વિરહાગ્નિથી રહ્યું ન જાય ત્યારે પ્રભુશ્રી અમદાવાદ જેવા સ્થળે હોય તો ત્યાં ભાડાના પૈસાની પૂરી ગણતરી વિના દોડી જતા. અમદાવાદથી બેએક વખત તો આશુંદ ચાલતા આવેલા. ‘ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ’ એ વચનો રામબાણુ જેવાં હૈયે વાગેલાં, તેથી પ્રભુચરણે સેવામાં બેસી જવાની જ તાલાવેલી ! એક વખતે તો ઘેર પાછા નહીં આવવાની ભાવનાથી આવવાનું ભાડું પણ લીધા વિના એ તો પહોંચ્યા અમદાવાદ પ્રભુશ્રી પાસે. પ્રભુશ્રીજ સેનેટોરિયમની લાંબી પરસાળમાં પાટ પર બિરાજેલા. પ્રભુશ્રીને વંદન કરી ઊભા ત્યાં પ્રભુશ્રીએ પ્રસાદ અપાવ્યો. સામે છેડે બેસી પ્રસાદ લેતા હતા, ત્યાં પ્રભુશ્રીની લાકડી ખખડી કે તે તરફ ધ્યાન આપ્યું. પ્રભુશ્રીએ પગે મોજાં પહેર્યાં. પછી પાદુકા પહેરવા પ્રયત્ન કરી છોડી દીધી. શ્રી બ્રહ્મચારીજ સમજી ગયા કે પાદુકાની જેમ પાદસેવા કરવામાં વચ્ચે મોજાં જેવો

પ્રતિબંધ છે. પ્રસાદ આરોગી પ્રભુશ્રીની પાસે આવ્યા ત્યાં પ્રભુશ્રીએ કહ્યું : “પ્રભુ ! પધારો !” પોતાને સેવામાં રાખવાની જરા પણ વિનંતિ કર્યા વિના તે સરલચિત્ત આજ્ઞાક્રિત પુરુષે વંદન કરી વિદાય લીધી. ‘આણદ ઘમ્મો’ની શિક્ષા કૂલની જેમ મસ્તકે ચઢાવી. વિના વિલંબે સીધા જ અમદાવાદથી ચાલીને મળસકે આણંદમાં ઘેર પાછા આવ્યા.

તે અરસામાં એમના ચિરંજીવી જશભાઈનાં (‘બખુ’નાં) બા જશભાઈને અઢી વર્ષના મૂકીને જ સ્વર્ગસ્થ થયેલાં. એટલે સંસ્કારઝીલનના અગત્યના કાળમાં તેના ઉછેરનું કામ કોઈને સોંપવું યોગ્ય નહીં લાગવાથી પોતે પોતાના સસરા સાથે આણંદમાં રહેતા. પ્રભુશ્રી ક્યારેક કહેતા કે બહુ ઉતાવળનો માર્ગ નથી એટલે અને પ્રભુશ્રીએ આચરવાના ગુણમાં પણ પ્રથમ ‘દયા’ લખી આપેલું એટલે ‘બખુ’ પ્રત્યેની ફરજ સમજી રહ્યું હતું; કંઈક ધીરજ રહેતી. સગાં-સ્વજનો તરફથી ફરી પરણાવવાની સહજ તૈયારી થયેલી છતાં પ્રભુશ્રીની સેવામાં તે પ્રતિબંધરૂપ જણાતાં ન પરણવાનો વિચાર મક્કમ રાખ્યો.

એક બાજુ પોતાને ફરજનું તીવ્ર ભાન તો બીજી બાજુ ત્યાગ-વૈરાગ્યની વૃત્તિ પણ પ્રબળ. તેનો તેમના મોટા ભાઈને લખેલ પત્રનાં થોડાં અવતરણોથી ખ્યાલ આવશે :—

“આ બળુના જન્મ પહેલાં તેનો મોટો ભાઈ વિઠ્ઠલ હતો. તે વખતે મને ઉપરની (આત્મકલ્યાણની) ભાવના-આગ્રહ....સંસાર છોડીને નાસી જવા જેવો પ્રયત્ન કરવા એકબે વખત પ્રેરેલો, એક વખત તો રાત્રે ત્રણ વાગે બાંધણીથી લોટો લઈને નીકળી પડેલો. તે એવા વિચારથી કે ચાલતાં ચાલતાં કોઈ જંગલ આવે તો તેમાં સંતાઈ રહેવું અને ઉત્તમ જીવન માટે તૈયાર થવું. પણ બે કલાક સીમમાં આડાઅવળી....ફરતાં ફરતાં સવાર થવા આવ્યું ત્યારે....લાગ્યું કે હજી તો હું બાંધણીની પાસે જ છું ને કોઈને (મને) પકડી પાડવો સહેલું થઈ પડે તેમ છે; તેથી...મનની વૃત્તિઓ દબાવીને ઘેર પાછો આવતો રહ્યો. આવી ત્યાગવૃત્તિ તો ઘણી વાર ઊછળી આવતી. પણ સંસાર ભોગવવાનું કર્મ પણ તેટલા જ વેગથી કે તેથી વધારે વેગથી જીવ ખપાવતો. એ મોટો દીકરો ત્રણ જ વર્ષ જીવ્યો; પણ તમે એક છોકરો ઉછેરી ત્રીસ વર્ષનો મોટો કરો ત્યાં સુધી જે ચિંતા કરો તેટલી ચિંતાઓ તેણે મને કરાવેલી અને તેની કેળવણી માટે શું શું કરવું, શી ગોઠવણ કરવી, મારે કેટલી તૈયારી કરવી, વગેરે બન્યું તેટલું વિચાર્યું હતું. અને દુનિયાની કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં તેના ઉપર વિશેષ મોહ રાખેલો, તેમ છતાં તેનું શરીર ક્ષણભંગુર છે એટલું ય સમજાયેલું નહીં—એ જ દીવા તળે અંધારું—અને

આપણાં સંસારીનાં બધાં કામોમાં આ જ ધબકો હોય છે; વાતો ડાહી ડાહી કરીએ પણ મન જ ચોખ્ખું નહીં. તેને વારસામાં શું આપી જવું તેનો વિચાર પણ મેં કરી મૂક્યો હતો; અને ઉત્તમ જીવન પિતા ગાળે એ પુત્રને માટે જેટલું ઉત્તમ છે તેના જેટલો ઉત્તમ વારસો કોઈ પણ પિતા પુત્રને આપી ન શકે એ મારા મનમાં સ્વાભાવિક રીતે કોઈ પૂર્વ કર્મના બળે સ્ફુરેલું જાગ્રત રહેલું. તેથી પૈસાદાર તેને જોવાનાં સ્વપ્નો મેં કરેલાં નહીં; કારણ કે મેં જેને સારું માનેલું તેવું ઉત્તમ જીવન જ વારસામાં તેને મળે એવી મારી ઇચ્છા હોય જ. મારું અધૂરું રહેલું કામ પૂરું કરે તેવો પુત્ર થાય એવી મેં ઇચ્છા રાખેલી અને તે પ્રમાણે મારે આપણા પિતાએ અધૂરું મૂકેલું કામ પૂરું કરવું એમ પણ મનમાં હતું અને હજી છે....”

આમ પરમાર્થ જ જીવનના કર્તવ્યરૂપ લાગેલ એટલે જશભાઈ ૫-૬ વર્ષની ઉંમરના થતાં (બ્રહ્મચારીજી) અઠવાડિયે આશ્રમમાં આવતા એને બદલે પાસ લઈ દર-રોજ રાત્રે આશ્રમમાં આવી સવારે આણંદ જવાનું રાખ્યું. રાત્રે મોડા સુધી વાચન-લેખન અને પરોઢિયે વહેલા ત્રણ વાગે ઊઠી પ્રભુશ્રી આગળ વાચનમાં રહેવાનું એટલે ઊંઘ ન પજવે અને પ્રમાદ ન થાય તે માટે સાંજનો ખોરાક પણ નજેવો રાખતા. પ્રભુશ્રીએ તે વિષે એક

દિવસ જણાવેલું: “આ ગિરધરભાઈ રોજ પાસ લઈ આવે છે, વાંચન કરે છે તેમાંય પહેલાંના કરતાં કેટલો ફેર છે?...બધું મૂકી દીધું. એમ આ પ્રમાણે કોઈ કોઈ કંઈ કામ કાઢી જશે.”

એક મુમુક્ષુને એ વાતની ખૂબ અસર થઈ ગઈ એટલે બીજે દિવસે પ્રભુશ્રીને પૂછ્યું :—“જી પ્રભુ, કોઈ જીવને મૂકવું હોય પણ મુકાતું ન હોય, સમજાતું ન હોય કે કેમ મૂકવું, તેનું કેમ ?”

પ્રભુશ્રી :—“કંઈક એ જ રહ્યું છે. મૂકવાનું એવું કયાં દેખાય એવું છે કે નખ વધેલો હોય તો તેને કાપી નાખીએ તેમ દૂર થાય ? પણ જે જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સાચું નથી તેને સાચું માનવું નહીં. પછી ભલેને બધું પડ્યું રહ્યું. એ તો એનો કાળ આવ્યે જશે....મમતા ઓછી થાય તેમ કરવું. ઠાર ઠાર મરી જવા જેવું છે.”

પણ આમ દરરોજનો અવરજવર એ તો દૂધમાં ને દહીંમાં પગ રાખવા જેવું લાગતું; એટલેથી પોતાને સંતોષ ન વળ્યો. એમને તો ‘મૂળમાર્ગ’નાં ‘ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ’ એ વચનો ‘ક્યારે છૂટું ક્યારે છૂટું’ના ભણકારા જગવતાં હતાં. એટલે પ્રતિબંધરહિત થવાની અદ્ભુત ઇચ્છા દર્શાવતો એક પરચીસેક પાનનો પત્ર પોતાના મોઢા ભાઈને લખેલો. તેનાં નીચેનાં અવતરણોથી ભાગેડું

વૃત્તિની નહીં પણ તેમની સર્વતોભદ્ર-સ્વ-પરહિતની વિશાળ ભાવના, ઊંડી સમજ અને હૃદયની સચ્ચાઈની પ્રતીતિ થાય છે :—

“દ્વંકામાં કહું તો આજ સુધી અભ્યાસ કરીને, દુનિયાનો અનુભવ લઈને, ઘણા લેખકોએ પોતાનો અનુભવ પુસ્તકોમાં લખેલો છે તે સમજીને, જીવતા-જગતા સત્પુરુષોની દશા મારા ગજા પ્રમાણે સમજીને મને જે કંઈ સમજાયું તે દ્વંકામાં આ પત્રમાં મારા જાત-અનુભવના કંઈ સાર જેવું તમારા આગળ તમારી આશિષ માટે રજૂ કરું છું, ભેટ ધરું છું. અને તે દ્વારા તમારું ચિત્ત-આત્મા સાચા વસ્તુ સમજીને તમારું અને મારું કલ્યાણ જે રસ્તે થાય તેનો વિચાર કરી....તેમાં સંમતિ સહાય આપે એટલો જ હેતુ આ પત્ર લખવાનો છે.

હું....પરમાર્થની શોધમાં અને તેને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન માટે જીવું છું. તેને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરીને પણ સંપૂર્ણ ઉન્નતિ સાધી શકાય તે માટે તૈયાર થવા મારું ચિત્ત તલપાપડ થઈ રહ્યું છે....

જેવા અનુકૂળ સંજોગો (નિઃસ્પૃહી અને આત્માના અનુભવી સદ્ગુરુની સેવા અને સમાગમ) અગાસમાં છે તેવા અનુકૂળ સંજોગોમાં રહેવાથી મને બધું કે કુટુંબ સામગ્રી શકે નહીં, કે એક વાર તેનો ત્યાગ કર્યા પછી

તેની કોઈ કાળે મને ફિકર કે ઇચ્છા થાય નહીં. મારી જાત ઉપર ગમે તેટલાં સંકટ પડે તો પણ મને સાંસારિક સગવડો કે સુખની ઇચ્છા પણ નહીં જાગે એ પણ લાગે છે. અને બધા કરતાં મુશ્કેલ વાત હાલ જે સાંસારિક સુખ છે તે કરતાં વિશેષ બાહ્ય સુખમાં ઘેરાઈ જવાનો કદી ઉદ્દય આવે તો પણ ગુરુકૃપાથી અને તેમને શરણે રહેવાથી તથા તેમના હાથે હજી તાલીમ લેવાશે તેથી નહીં ચળી જવાય એવી અત્યારે ખાતરી લાગે છે....

કુટુંબને સદાને માટે છોડીને આખી દુનિયાને કુટુંબ ગણી મારા પ્રારબ્ધ ઉપર આધાર રાખીને આ ભવમાં બાકી રહેલાં વર્ષો પરમ કૃપાળુદેવનાં ચરણકમળમાં અર્પણ કરવા તત્પર થયો છું. સંસાર છોડી આશ્રમમાં રહેવાની આજ્ઞા ન મળે તો મારે કંઈ કહેવાતા સાધુ થઈ કૃત્યા કરવું નથી. પણ તે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે ઉપાય દીર્ઘદૃષ્ટિથી બતાવે તે મારે માન્ય હોવાથી પહેલો હું બીજી જવાબદારીઓમાંથી મુક્ત થઈ, ચોખ્ખો થઈ તેમને (પ્રભુશ્રીને) વાત કરવા વિચાર રાખું છું.....ભલે મને કાશી જઈ શાસ્ત્ર-અભ્યાસ કરવાની આજ્ઞા મળે કે આશ્રમમાં પૂંજે વાળવા કે ઘંટ વગાડવા જેવું નજીવું કામ સોંપે તો પણ મને પૂરેપૂરો સંતોષ થવાનો, કારણ કે મારું કલ્યાણ તે પુરુષની આજ્ઞા ઉઠાવવા માટે જ જીવવામાં છે.....

મારે વહેલું મરી લેવું છે એટલે જે ચિંતા મર્યા પછી થવાની તે પહેલાં થવાની હોય તે થઈ જાય અને પછી બચ્યાં તેટલાં વર્ષ મારા આત્માની કહો, આશ્રમની કહો, કે જગતની કહો, પણ જેમાં સર્વની સાચી સેવા સમાય તેવી ફરજ બજાવવા માટે હું ધરખાર છોડી અણુ-ગાર થવા ઇચ્છું છું.....સંત, મહંત કે ગાદીપતિ થવાની ગંધ સરખી પણ મારી ઇચ્છામાં નથી. પણ સર્વનો સેવક અને આત્માર્થી થવાની ઇચ્છા ઘણા કાળથી બાંધી રાખી છે, તેવા થવું છે.

નથી હું સોસાયટીના કામથી કંટાળ્યો કે નથી સોસાયટીવાળાઓએ મને કાઢી મૂકવાનો વિચાર કર્યો કે જેથી મારે બીજું કોઈ સ્થળ શોધવું પડે. જો તેમ હોય તો આજે બસો-પાંચસો રૂપિયા મહિને મળે તેવી નોકરી હું શોધી શકું એટલી મારામાં મને શ્રદ્ધા અને શક્તિ જણાય છે. પણ તે બધા ગુલામ કે નોકર બનાવનારાં કારખાનાં હોવાથી, માત્ર સ્વતંત્ર જીવન સમજવું, સ્વતંત્ર થવું અને યથાશક્તિ સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છતા હોય તેવા અન્ય જનને આંગળી બતાવી, માર્ગ દેખ્યો હોય અને તેના કલ્યાણનો જણાય તે દેખાડવો એટલું જ કામ બની શકે તો આટલા દુઃખ જીવનમાં આજે નથી એમ અત્યારે લાગે છે. જે વસ્તુ માલ વગરની લાગે છે તેમાં ને તેમાં ગોચલા ગણવા અને તેના તે વિચારોમાં ગૂંચાયા કરવું

તે હવે અસહ્ય લાગે છે. તેમાં જીવવું તે સાક્ષાત્ મરણ દેખાય છે. જેને માટે જીવવું છે તે જ ન બને તો હાલતાચાલતા મડદા જેવી સ્થિતિમાં જીવવા જેવું છે.”

બીજા બાજુ પ્રભુશ્રીને પણ વિનંતિપત્રોમાં લખે છે:-

“ગમે તે ક્ષણે જો આપના તરફથી એક સૂચના માત્ર મળે કે મારે સેવામાં આવી ખડા થવું, તો કોઈ પણ વસ્તુ કદી પણ મેં મારી ન ગણી હોય તેમ તેને છોડી આપની સેવામાં હાજર થવાનો ઘણા વખતનો મારો નિશ્ચય છે.....કોઈ કોઈ વાર એમ થઈ આવે છે કે કાવિઠાના કલ્યાણજી હોસા તથા મગનભાઈ સ્ટેશન-માસ્તરને આપ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાંજળ છોડી સત્પુરુષને આશરે આવવાનું કહ્યું છે તેમ મને પણ કહેશે જ એવી આશા રાખીને હું પણ બેઠો છું. અને જ્યારે આજ્ઞા મળશે ત્યારે વિનાવિલંબે આપની સેવામાં હાજર થઈ જવું એવો નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે; કારણ કે આપની આજ્ઞા થઈ એટલે તેમાં કોઈ પણ જાતનું વિચારવાનું જ રહેતું નથી એવું હું બહુયો છું. ‘આજ્ઞા ગુરુણાં હ્યવિચારણીયા’ ગુરુની આજ્ઞા મળતાં તે યોગ્ય છે કે કેમ તેનો વિચાર જ ન આવવો જોઈએ, માત્ર તેને અમલમાં મૂકવી ઘટે.”

“પવિત્ર સેવાનો કે તે ન બને તો પરમ સત્સંગનો કે જે આજ્ઞા થાય તે ઉઠાવવાનો પ્રસંગ મેળવી પ્રયત્ન

કરવા તત્પર આ દીનદાસના સવિનય સાષ્ટાંગ નમસ્કાર પવિત્ર સેવામાં પ્રાપ્ત થાય.”

“અદ્ય આયુષ્યમાં કલ્પના મનુષ્યનેઃ આજ કીધું વળી કાલ કરવું; શ્વાસનો નાથ વિશ્વાસ નહિ નિમિષનો, આશ અધૂરી અને એમ મરવું. હે પ્રભુ, મુજને ભક્તિ દેજો સદા, દીન જાણીને સંભાળ લેજો.”

આવી સર્વસ્વાર્પણની તત્પરતા છતાં મનમાં એક સંકોચ રહેતો કે કામ વિના આશ્રમમાં રહી બ્રાહ્મરૂપ થવું તેના કરતાં બહાર નોકરી કરી પૈસા મોકલવા, એટલે પ્રભુશ્રીએ જણાવેલું કે અહીં તો કામના ઢગલા છે. પછી તો તેમનાથી રહ્યું જ ન ગયું. પ્રભુશ્રીની આજ્ઞા મેળવી, ઘેરથી મોટા ભાઈની રજા મેળવી, ચ. એ. સોસાયટીમાં રાજનામું આપી (જૂન ૧૯૨૫) પ્રભુશ્રીની સેવામાં જોડાયા. અને “સર્વ ચારિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવાને માટે, મોક્ષ સંબંધી સર્વ પ્રકારના સાધનનાં જયને અર્થે બ્રહ્મચર્ય અદ્વિભૂત અનુપમ સહાયકારી છે અથવા મૂળભૂત છે.” એટલે બ્રહ્મચર્યદીક્ષા અંગીકાર કરી. પછી તો પ્રભુશ્રી એમને માટે ‘બ્રહ્મચારી’ સંજ્ઞા જ વાપરતા; એટલે એ સામાન્ય નામ પણ વિશિષ્ટતા પામ્યું, ગોવર્ધનદાસજી સર્વત્ર ‘બ્રહ્મચારીજી’ના નામથી જ ઓળખાતા.

તા. ૧૧-૧-૨૬ની રાત્રે દસ વાગ્યે પ્રભુશ્રી પાસે પોતે વાચન કરી રહ્યા કે મોહનલાલજી મુનિ ભક્તિમાંથી

પ્રભુશ્રી પાસે આવ્યા એટલે પ્રભુશ્રીએ કહ્યું : “અમારી તો હવે કૃપાળુદેવે જણાવ્યું છે તેમ તેના ઉપર જેને દષ્ટિ હોય તેમણે સંભાળ રાખવી. ‘એમને-મુનિને સાચવી લેજો, સંભાળ રાખજો.’ એમ જણાવ્યું છે તેમ કરવું ઘટે. જેમ નાના બાળકની, લઘુની તેમ આ ‘લઘુરાજ’ની સંભાળ રાખવી ઘટે કે છોકરા જેમ ડોસાની અવસ્થા થતાં સંભાળ લે તેમ કરવું જોઈએ. હવે કંઈ બોલાય છે? નહીં તો દોડ પણ કરીએ. પણ પહેલાંની તો અમારી તો ભાવના જ એવી છે કે કંઈક સાંભળીએ; કોઈ સંભળાવે, સાંભળ સાંભળ કરીએ એવું રહેતું અને હજીય રહે છે. કાળ તો જાય છે ને? બીજું હવે શું કરવું છે.” આવા પ્રભુશ્રીના ઉદ્દગારો સાંભળીને અંતરથી રોવાઈ ગયું.

પ્રભુશ્રીની સેવામાં જોડાયા પછી તો રાતદિવસ જોયા વિના સંત-સેવાનું કામ કર્યું જ રાખ્યું. રાત્રે ભક્તિ પછી અગિયાર વાગ્યા સુધી વાચન, ખાર-ખે વાગ્યા સુધી ડાયરી, ઉતારા, પુસ્તકોની સંકલના, ભાષાંતરો, પત્ર-લેખન ઇત્યાદિ કાર્યો અને પરોઢિયે ઊઠીને ત્રણ વાગે તો પ્રભુશ્રી સમીપ ગોમટસાર આદિનું વાચન, પછી ભક્તિ અને આખો દિવસ પ્રભુશ્રીની સેવા. આમ ઊંઘ-આરામ માટે સમય ન જેવો જ મળતો. મજબૂત શરીર, ઉત્તમ નૈષ્ઠિક પ્રહાર્ય, મનની સ્વસ્થતા, ઉપયોગની તીક્ષ્ણતા

અને સંયમમય નિયમિત જીવન તથા ‘નિશદિન નૈનમે’ નીંદ ન આવે, નર તપ હી નારાયણ પાવે’ એ મુદ્રાલેખથી જાગેલો અપૂર્વ ઉદ્ધાસ એટલે આવો અવિરત શ્રમ પણ ચિત્તપ્રસન્નતામાં પરિણમતો. પ્રભુશ્રીની છત્રછાયામાં રાત-દિવસ ચાલતાં સ્વાધ્યાયભક્તિમાં કેટલાંય શાસ્ત્રોનું વાચન, મનન, નિદિધ્યાસન, ચર્ચા થતાં તેના અવગાહનમાં મહિનાઓના મહિનાઓ વીત્યે જતા. પોતે બધું શ્રવણ-મનન કરી પચાવ્યે જ જતા, ક્યારેય તે જ્ઞાનને વૈખરીની વાટે વહેવા દીધું જ નહીં—વિક્રમની ત્રણ પૂતળીઓમાંની એકની જેમ કાનેથી સાંભળી કોઠામાં સમાવી દેતા; મુખેથી નીકળે જ શાનું? પત્ર-લેખનાદિ કરવાં પડે તે પણ માત્ર પ્રભુશ્રીની આજ્ઞાથી જ. ‘હું કંઈ જ નથી’ એવા ભાવથી આત્મવિલોપન કરી દીધું. આખું જીવન પલટાવી દીધું. અંગ્રેજના ઉપર મુંદર કાબૂ હતો છતાં તે પણ ભુલાઈ ગયા જેવું થઈ ગયું. “ગમે તે ક્રિયા, જપ, તપ કે શાસ્ત્રવાચન કરીને પણ એક જ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે તે એ કે જગતની વિસ્મૃતિ કરવી અને સત્તના ચરણમાં રહેવું.” એ જાણે ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું. પ્રભુશ્રી ક્યારેક કહેતા કે એ તો કુંદન જેવો છે; વાળો વળે જેમ હેમ તેવો સરલ છે, જેવો ઘાટ ઘડવો હોય તેવો ઘડાય.

એવામાં પ્રભુશ્રીએ સં. ૧૯૮૨માં પરમ કૃપા કરી

એમને ‘સમાધિશતક’ સ્વાધ્યાયાર્થે આપ્યું. છ છ વર્ષના સ્વાધ્યાયથી એ ‘સમાધિશતક’ તેમણે એવું તો પચાવ્યું કે પ્રભુશ્રીએ પ્રસન્ન થઈ એવી એક અપૂર્વ વસ્તુ આપી કે જે વસ્તુની માગણી મોટા અગ્રણી ગણાતા મુમુક્ષુઓ ય ક્યારેક અધીરજથી ખૂબ આજીવનપૂર્વક કરતા. પણ પ્રભુશ્રી તો લાગ જોઈ માર્મિક શબ્દોમાં જણાવતા કે “બેટો થઈને ખવાય, બાપ થઈને ન ખવાય.” “યોગ્યતા વિના વસ્તુ મળે નહીં. જ્ઞાનીઓ તો રસ્તે જનારને યોગ્યતા હોય તો બોલાવીને આપે એવા કડુણાણ હોય છે.” “ઉપમિતિ ભવપ્રપંચમાં કેટલી વાત આવે છે! તેમાં ભારે કરી છે. એક સત્પુરુષ ઉપર દષ્ટિ રાખવાની જ વાતો આવે છે. એ જ હું તો જોયા કરું છું કે આ શું લખી ગયો છે! પણ યોગ્યતા વગર કેમ સમજાય?” આમ યોગ્યતા વિના ભલભલાને ય ન મળે તેવી અપૂર્વ વસ્તુ તે * ‘ગુરુગમ’ પ્રભુશ્રીએ શ્રી બ્રહ્મચારીજીને સં. ૧૯૮૮ના જોઈ મુદ્દ નવમીને દિને દઈને જ્ઞાનાંજનથી બોલેલાં નયનની પ્રજ્ઞાને પ્રોજ્જવલ કરી, પ્રાવીણ્ય બક્ષ્યું. પ્રસંગોપાત્ત શ્રી બ્રહ્મચારીજીના સંબંધી પ્રભુશ્રીએ જણાવેલું કે એને સમ્યગ્દર્શન છે તે જ તેને છાપ છે, છાપની જરૂર નથી. તે સમ્યગ્દર્શન ગુરુગમથી સમદર્શિતા બની રહ્યું. ઘણી વાર પોતાની હયાતીમાં પણ પ્રભુશ્રી મુમુક્ષુ-

ઓને નિત્યનિયમ, વ્રત, મંત્રાદિ આપવાનું કામ શ્રી
 બ્રહ્મચારીજીને ફરમાવતા. સં. ૧૯૯૨ના મહા સુદ પૂર્ણિ-
 માથી તો પ્રભુશ્રીની તબિયત ખૂબ નરમ થઈ ગઈ.
 પોતાની જીવનલીલા સંકેલી લેવા માગતા હોય તેમ સં.
 ૧૯૯૨ના ચૈત્ર વદ પાંચમના પવિત્ર દિને, પરમકૃપાળુદેવે
 ઉદ્ધારેલા સત્ય ધર્મને પોતે પ્રવર્તાવેલો તેની સોંપણી શ્રી
 બ્રહ્મચારીજીને ટ્રસ્ટીઓની હાજરીમાં કરે છે :—

“આ બધું આશ્રમખાતું છે; શેઠ, ચુનીભાઈ, મણિ-
 ભાઈ. દાળ વાંહે ઢોકળી. કહેવાય નહીં; સોંપણી જાણવી.
 મણિભાઈ, શેઠ, બ્રહ્મચારી ઘણા કાળે, જો કે શરીર છે
 ત્યાં સુધી કંઈ કહેવાનું નથી; પણ મુખ્ય બ્રહ્મચારી
 સોંપણી. (બ્રહ્મચારીજીને) કૃપાળુદેવ આગળ જવું, પ્રદ-
 ક્ષિણ દર્શને સ્મરણ લેવા આવે તો ગંભીરતાએ લક્ષમાં
 રાખી લક્ષ લેવો, પૂછવું. કૃપાળુદેવની આજ્ઞાએ અને
 શરણાએ આજ્ઞા માન્ય કરાવવી.”

આ મંગલમય પ્રસંગ સૌ આશ્રમવાસીજનોને પરમ
 બંધવરૂપ, પરમ આનંદોદ્ધાસરૂપ બની રહ્યો. સં. ૧૯૮૦માં
 જ્યારે પ્રભુશ્રી આશ્રમમાંથી પૂના વિહાર કરી ગયા ત્યારે
 પ્રભુશ્રીના દર્શન અર્થે કેટલાંક મુમુક્ષુજનો આણંદ
 ગયેલાં તેમણે નિરાશાથી સાશ્વત નયને ઉદ્દગાર કાઢેલા :
 “પ્રભુ, અમારો હવે કોણ આધાર?” પ્રભુશ્રીએ આશ્વા-

સન આપતાં કહેલું કે અમારી સેવામાં જેની આણે જમનાજી માગ દે એવો એક કૃષ્ણ જેવો બાલપ્રહ્લચારી આવશે. તેને આશ્રમમાં મૂકતા જઈશું. અન્ય પ્રસંગે પણ શ્રી માણેકચંદજી શેઠ, શ્રી જીજ્ઞાસુ, શ્રી કલ્યાણજી-કાકા વગેરેએ આશ્રમના અધાર ભાવિ માટે ચિંતા વ્યક્ત કરતાં, પ્રભુશ્રીએ જણાવેલું કે એક પ્રહ્લચારી પાછળ મૂકતા જઈશું, જે અમારી સેવામાં ૧૧ વર્ષ રહેશે. તે વચનો સૌ મુમુક્ષુને આજે પ્રત્યક્ષ થતાં સર્વત્ર આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો.

બીજે દિવસે પ્રભુશ્રી ધર્મ અને આજ્ઞા સંબંધી સમજાવે છે :—

“આત્મા ધર્મ—આજ્ઞાએ ધર્મ. કૃપાળુદેવની આજ્ઞા... આજ્ઞા કૃપાળુદેવની જે છે તે. આજ્ઞા ધર્મ, આજ્ઞા ત્વો. પરમકૃપાળુદેવનું શરણું છે તે માન્ય છે....સૌ સંપે મળીને રહેજે.”

પ્રભુશ્રીએ ફરીથી શ્રી પ્રહ્લચારીજીને ખાનગીમાં પણ આ સોંપણી સંબંધી જણાવ્યું તે પ્રસંગે “પ્રભુશ્રીની વીતરાગતા, અસંગતા તેમની મુખમુદ્રા આંખ વગેરેના ફેરફારથી સ્પષ્ટ તરી આવતી અને જાણે તે બોલતા નથી, પણ દિવ્ય ધ્વનિના વર્ણનની પેઠે આપણે સાંભળીએ છીએ એમ લાગે. ‘મંત્ર આપવો, વીસ દોહરા, યમનિયમ,

ક્ષમાપનાનો પાઠ, સાત વ્યસન, સાત અભક્ષ્ય જણાવવાં.
તને *ધર્મ સોંપું છું.’” (શ્રી બ્રહ્મચારીજીની ડાયરી)

પછી તો પ્રભુશ્રી સમાધિ-આરાધનામાં લીન બન્યા.
તત્સંબંધી શ્રી બ્રહ્મચારીજી જણાવતા : “પ્રભુશ્રીની દશા
આખર વખતે અવધૂત જેવી હતી. રાગ-દ્વેષ જેવું કંઈ
મળે નહીં. કપડું પણ શરીર ઉપર રાખતા નહીં. તેટલા
માટે ખારણું બંધ રાખવાં પડતાં. જ્યારે દર્શન કરાવવાં
હોય ત્યારે જ ઉપર કપડું નાખવામાં આવતું; બાકી
દિગંબર અવસ્થામાં જ રહેતા.” સં. ૧૯૯૨ના વૈશાખ
સુદ આઠમની રાત્રે ‘મોટા મુનિઓને દુર્લભ એવી
નિશ્ચલ અસંગતાથી નિજ ઉપયોગમય દશા રાખીને’ તે
મહાપ્રભુ સમાધિ વર્ધા.

* ધર્મ, ધર્મશ્રવણ, ધર્મબોધ અને ધર્મ પમાડવા સંબંધી આજે ગમે તે
પ્રકારની ગોટાળાભરી વિચારણા વહેતી મુકાય છે ત્યારે પ્રભુશ્રીએ અને શ્રીમદે
તે વાતની ગંભીરતા ઉપર મૂકેલો ભાર નીચેનાં સ્પષ્ટ વચ્ચનોથી લક્ષમાં આવશે :-

“મુમુક્ષુઓએ તો સત્પુરુષના ગુણગ્રામ કરવા; પણ ધર્મ તો સત્પુરુષ
પાસેથી જ સાંભળવો. કંઈ ઉઠાપણ કરવા ગયો તો ઝેર ખાધા જેવું છે.”

—પૃષ્ઠ ૨૬૩, ઉપદેશામૃત

“આત્મપરિણામની સહજસ્વરૂપે પરિણતિ શ્રવી તેને શ્રી તીર્થ કર
“ધર્મ” કહે છે.” —પત્રાંક ૫૬૮, ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’

“જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પના વડે અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે
શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ કે આરાધવા જોગ નથી. માત્ર આત્મ-
સ્થિતિ છે જેની એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા
જોગ છે, યાવત્ આરાધવા જોગ છે.” —પત્રાંક ૪૦૪, ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’

હવે શ્રી બ્રહ્મચારીજીની પરિસ્થિતિ વિકટ થઈ પડી. એક બાજુ સમસ્ત સંઘની જવાબદારી ઉઠાવવાની તો બીજી બાજુ પ્રભુશ્રીનો વિરહ. વિરહાગ્નિ શાંત પાડવા પ્રભુશ્રીના સ્મરણમાં જ લીન રહેવા તેમનું જીવનચરિત્ર લખવા માંડ્યું અને પ્રભુશ્રી જે તીર્થસ્થળોએ ફરેલા તેની યાત્રા કરી. પણ તેમ તો ગાઢ સંસ્મરણોથી વિરહાગ્નિ અધિક તેજ થતો ગયો. આખરે તેનું ફળ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર લખે છે તેમ સુખદ આવ્યું : “અતિશય વિરહાગ્નિ હરિ પ્રત્યેની જલવાથી સાક્ષાત્ તેની પ્રાપ્તિ હોય છે. તેમ જ સંતના વિરહાનુભવનું ફળ પણ તે જ છે.” યાત્રાની અંતિમ રાત્રિએ સં. ૧૯૯૩ના જ્યેષ્ઠ વદ છઠને દિને તેમને અપૂર્વ બ્રહ્મ-અનુભવ થયો તેને ધર્મરાત્રિ નામના કાવ્યમાં પોતે ગાયો છે :—

ધર્મરાત્રિ *

યાત્રાની અંતિમ રાત્રીએ જાગૃતભાવ જણાયો રે,
માંગલિક શુભ અધ્યવસાયે અંધકાર ગમાયો રે.
* ધર્મધ્યાન જે શ્રેયરૂપ છે શ્રેષ્ઠ જ્યેષ્ઠમાં સાધ્યું રે,
છઠી રાત્રી કૃષ્ણપક્ષની બ્રહ્મચર્યખળ વાધ્યું રે.
ગૌરોપ્પૂજામાં કરે જાગરણ કુમારિકા વ્રતધારી રે,
લૌકિક રૂઢ રિવાજ ભૂલી આત્માર્થે નીંદ નિવારી રે.

* પૂજ્યપાદ શ્રી બ્રહ્મચારીજીની ડાયરી.

x જુઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક ૬૨, પૃષ્ઠ ૧૮૮.

ધર્મ-રાત્રિ

- યાત્રાની અંતિમ રાત્રિએ જગત ભલ જણાયો રો.
 માંગલિક શુભ અધ્યવસાયે અંધકાર ગમાયો રો. 1
 દર્મ દયાળ જે એય રૂપ છે, એજ એજમાં સાધુરો
 છટ્ટી રાત્રિ દુષ્ટ પક્ષની બ્રહ્મચર્ય જળ વાધુરો. 2
 ગૌરી પ્રેમ મિષ્ટે જાગરણ કુમારિકા પ્રત્યક્ષી રો
 લોકિક રૂઢે રિવાજ ભૂલી આત્માથે નિંદ નિવારી રો. 3
 સ્મૃતિ આત્મસિદ્ધિની દારી સદ્ગુરુ સદા ઉપકારી રો
 જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય જણાવે તે આત્મ-હિતકારી રો. 4
 રાગ રેતીમાં રાસ રમવાં સ્મરણ અપૂરવ પામ્યાં રો
 ગાપી જનહો મોહુ ગુણુદો (સિ) સંસાર-સ્મરણ વિરામ્યાં રો. 5
 માતાભૂમાં મારાત્મ્ય દાણું છે નવરાત્રિનું શાશ્વત રો ?
 દર્મ દયાળમાં કાળ જતા નવજીવન આવે આશી રો 6
 શાંત સુરાત્રિ આત્મહિતમાં દર્મીત્યા જન ગાળે રો
 તો કાલિકાળ નડે નહિ તેને (આનંદ) અપૂરવ લાગે રો 7
 જેજ વદત ગુરુવાર સં. ૧૯૫૩ ૧ $\frac{3}{39}$

શ્રી બ્રહ્મચારીજીના હસ્તાક્ષર

સ્મૃતિ આત્મસિદ્ધિની ધારી સદ્ગુરુ સદા ઉપકારી રે,
જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય જણાવે તે આત્મહિતકારી રે.

x

x

x

શાંત સુરાત્રિ આત્મહિતમાં ધર્માત્મા જન ગાળે રે,
તો કળિકાળ નડે નહિ તેને બ્રહ્મ અપૂર્વ ભાળે રે.

થોડા સમય બાદ જાણે એ અનુભવજ્ઞાનની દૃઢતાનું
ઘોતક ન હોય તેવું ‘સ્વ-પર-વિચાર’-પ્રેરક ‘વિવેકબાવની’
નામનું કાવ્ય ‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ’ ઉપરથી લખ્યું. ત્યારબાદ
‘જ્ઞાનસાર’ અને ‘જ્ઞાનમંજરી’નો અનુવાદ કર્યો. પણ તેથી
કંઈ મન માન્યું નહીં. એક કાવ્યમાં એ લખે છે :—

‘નર્થો નાથ જગમાં સાર કંઈ, સાર સદ્ગુરુ-પ્યાર છે.’

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મહાત્મા વ્યાસજી સંબંધી લખે છે :
“આત્મદર્શન પામ્યા છતાં પણ વ્યાસજી આનંદસંપન્ન
થયા નહોતા; કારણકે હરિરસ અખંડપણે ગાયો નહોતો.”
તેવી અ-લૌકિક ઘટના જાણે આ મહાપુરુષના જીવનમાં ન
બની હોય તેમ તેમણે એ આનંદસંપન્નતા માટે જાણે
‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ લખવો શરૂ કર્યો. એમાં એક શાંતરસમાં
પરિણમેલો એવો હરિરસ વિવિધ પ્રકારે ગાયો છે. તેમાં ય
વળી પરમકૃપાળુદેવની અનેકાનેક દશાઓની આપણને
એ ઝાંખી કરાવે છે; જેથી એક એવી રોમાંચક પ્રતીતિ
થાય છે કે “જે રસ જગતનું જીવન છે, તે રસનો
અનુભવ થવા પછી હરિ પ્રત્યે અતિશય લય થઈ છે.

અને તેનું પરિણામ....જ્યાં જેવે રૂપે ધૃષ્ટીએ તેવે રૂપે હરિ....આવશે.” ખરેખર ! પ્રજ્ઞાવખોધના પુષ્પે પુષ્પે પરમકૃપાળુદેવ વિવિધ સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે.

એ સમયની તેમની ચર્ચા સંબંધી તેમની સેવામાં રહેનાર મુમુક્ષુએ જણાવેલું કે પ્રજ્ઞાવખોધ તો મોટે ભાગે એ રાત્રે લખતા. મોડા સુધી રાત્રે જાગતા. ક્યારેક થોડી વાર સૂઈ જાય, વળી ઊઠીને લખે. વળી પાછા તેના ને તેના વિચારમાં સૂઈ જાય, થોડી વારે પાછા ઊઠીને લખવા માંડે ! આમ એક બાજુ એવી એક પ્રકારની ઘેસછા તો બીજી બાજુ એવો જ દૃઢ સંયમ—ત્રણ વર્ષ સુધી એના સર્જનનું કાર્ય ચાલ્યું, બીજા એકાદ વર્ષ સુધી તેનું ‘રિવિઝન’ ચાલ્યું અને આખોય ગ્રંથ પદ્યમાં, ભલભલા ડાલી ઊઠે એવી એમાં છંદોની વિવિધ હલક; પણ ક્યારેય કોઈએ તેમને મુખે તેનો એક સ્વર સરખોય સાંભળ્યો નથી. વૈખરીએ ડાહીડમરી બની જઈ એ અધ્યાત્મયોગીને સર્જનસમયની ધ્યાનાવસ્થામાં લીન જ રહેવા દીધેલા !

સં. ૧૯૯૬ના વૈશાખ વદ નવમીને ગુરુવારે નોંધે છે :

આજ ઊગ્યો અનુપમ દિન મારો,

તત્ત્વપ્રકાશ વિકાસે રે;

સદ્ગુરુ સ્વરૂપ અલેહ અંતરે,

અતિ અતિ પ્રગટ પ્રભાસે રે. આજ ૦

પછી તો એમનું આખું ય જીવન એક આનંદવર્ષણ બની રહ્યું. પરીખજીએ તેમને નિવાપાંજલિ અર્પતાં એ ધન્ય જીવનનું સુંદર સંસ્મરણ કર્યું હતું : “પરમ કૃપાળુ લઘુરાજજીના દેહાવસાન પછી લગભગ સત્તર વર્ષ સુધી પરમાત્મપદના આનંદમાં અતિ ઉત્સાહપૂર્વક પોતે ઝીલ્યા અને આપણ સર્વ મુમુક્ષુને ઝિલાવ્યા. તે માટે સ્વપર-હિતાર્થે જ અપ્રમત્તપણે જેણે જીવન ગાળ્યું એવા આ પાવન આત્માની ગુણસ્મૃતિ શું કરી શકાય ?”

આમ એમના એ આનંદી ગૌર વદનથી પરમાત્માના સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની ઝાંખી થતી; ધર્મ પરમ આનંદરૂપ છે, પૂજન ચિત્તપ્રસન્નતારૂપ છે એ સહજ સમજાતું. એમના એ આનંદવર્ષણમાં એક જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા-મંત્રદ્રષ્ટા કવિની દૃષ્ટિનું દર્શન થતું. ગમે તેવી ઊંચી કે સૂક્ષ્મ સૈદ્ધાંતિક વિચારણામાં જ્યારે કેટલાક મુમુક્ષુઓ ડાહ્યા ઠાવકા ગંભીર બનીને નય-પ્રમાણનાં છોતરાં-છોલાં ઉખાડતા કે કાંતણુ-પીંજણુ કરતા અથવા સત્પુરુષની અગમ્ય દશા સંબંધી નાને માથે મોટી પાઘડી પહેરી ગંભીરતાથી ગુણઠાણું ઇત્યાદિનાં એક પછી એક કોકડાં ગૂંચવ્યે જતા ત્યારે એ તો એ સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન જેને તીવ્રપણે આત્મસાત્ થયેલું છે તેવા સત્પુરુષમાં વૃત્તિને તન્મય કરી પ્રસન્નચિત્ત રહેતા. ક્યારેક કોઈ કોઈ કથા પ્રસંગે અધમવૃત્તિના જીવોનું ચરિત્રવર્ણન આવતું ત્યારે ય તે તો બાલધૂલિ

ધરલીલા સરખી ભવચેષ્ટાને સુજા વડીલની અદાથી હસી કાઢતા.

એમના સ્વભાવમાં એવી તો નિર્દોષતા હતી કે એમના અંતરમાંથી અખંડ એવું વિશ્વમંધુત્વ ઊભરાતું અને હરકોઈને તેમનામાં એક પ્રકારની આત્મીયતા અનુભવાતી; એમના રોમેરોમમાં એવી એક આત્મીય સચ્ચાઈ હતી કે એમને કોઈનાથી ભેદભાવ અનુભવાતો નહીં. સાગરના જેવી ગંભીરતા અને ખાલકના જેવું નિરભિમાનીપણું બંનેનું એમનામાં એક સાથે દર્શન થતું. વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાન, માનવસ્વભાવનું ઊંડું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન અને ચેતનાની અધમાધમ સ્થિતિથી માંડી સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકા સુધીની ઊંડી અ-લૌકિક સમજ હોવા છતાં સદાય શમાયેલા રહેતા. બધું જાણે પરમકૃપાળુદેવના યોગબળના પ્રતાપે જ છે એમ માનતા. ક્યારેય જ્ઞાન કે મહત્તા બતાવવાનો પ્રયત્ન સરખો કર્યો નથી; ઊલટું સરળતાથી નિખાલસતાથી વાત કરતા. એમનો એ સ્વભાવ અક્ષય ભગતની એક ઉક્તિનું ભાન કરાવે છે :—

“જ્ઞાની ગુરુ ન થાયે કેનો;
સે’જ સ્વભાવે વાત જ કરે,
અખા, ગુરુપણું મનમાં નવ ધરે.”

છતાં તેમના સાન્નિધ્યમાં સૌની સત્વશીલતા. સાત્ત્વિકતા ખીલી ઊઠતી. પોતે ગમે તેવા દુષ્ટ પ્રત્યે પણ

અભેડ કરુણાથી મૈત્રીભાવ દાખવતા. ક્યારેક કૃપાળુદેવના વચનની યાદ કરાવતા કે કોઈથી ભિન્નભાવ અનુભવાતો નથી. અને એથી એમનામાં પરમ વિશ્વસનીયતા પ્રગટેલી કે બાળકની જેમ તેમની આગળ હૃદય ઠાલવી શકાતું. તો બીજી બાજુ વજીથી પણ અધિક કઠોર હૃદયનો અણુ-સારો મળતો કે જેના સ્મરણ માત્રથી ગમે તેવા દોષ થવાના પ્રસંગથી બચી જવાતું. એમને ગમે તેવા રેઢિયાળને સુધારવા ક્યારેય ગુસ્સે થવું પડ્યું નથી. એ સહેજ ગંભીર થાય એટલું જ બસ હતું. એ જ્યારે ગંભીર બની જતા ત્યારે પાછળ રહેલ છૂપા પ્રતાપની સખ્તાઈનો ખ્યાલ આવતાં જ ધ્રુજ ઉઠાતું. છતાંય એ ગંભીરતામાંથી જ એક પ્રકારની કરુણા વરસતી, એવું હૃદયનું ઔદાર્ય હતું.

તેમણે હજારો મુમુક્ષુઓને કૃપાળુદેવનું શરણ ગ્રહણ કરાવેલું. સેંકડો સજ્જનોને તેમનો નિકટનો પરિચય મળેલો. દરેકનાં નામ, ઠામ અને કામધંધા, પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ તથા અંગત મુશ્કેલીઓથી તે પૂરા વાકેફ રહેતા. એટલી બધી તીવ્ર સ્મૃતિ અને આત્મીયતા છતાં એવી તો ઉદાસીનતા કે ઝીણવટથી જોનારને તેમની આંખ ગમે તે દશામાં પણ ન્યારી જ લાગતી. એવો આંખમાં ચમકાર હતો. શ્રીમદ્ વ્યથાર્થ લખે છે : “નિરંજનપદને ખૂઝનારાં નિરંજન કેવી સ્થિતિમાં રાખે છે, એ વિચારતાં અકળ

ગતિ પર ગંભીર, સમાધિયુક્ત હાસ્ય આવે છે.” એક વખત મને મારી ભાણી-ભત્રીજાઓએ પ્રશ્ન પૂછેલા કે બ્રહ્મચર્ય એટલે શું. ત્યારે મેં જણાવેલું કે બ્રહ્મચારીજી આવે ત્યારે તેમને જ પૂછજો. થોડાક સમય બાદ તે સુણાવ પધારેલા ત્યારે પેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવા અમે બધાં એમની પાસે ગયાં. સમાગમ કરી આવ્યા પછી અમે ઘેર આવ્યાં ત્યારે તેઓ અંદરોઅંદર વાતો કરતાં હતાં કે ‘....એમની આંખ કેવી ! એવી તો કોઈની ભેઠ જ નથી. હસે, ખાલે, જુએ પણ ન્યારી ને ન્યારી !’ પછી મેં પૂછ્યું : “એમના હાવભાવ કેવા હતા ? અમારા-પુરુષો-જેવા હતા ? તો કહે, “ના.” “ત્યારે શું તમારા જેવા હતા ?” તો કહે : “ના. એવા કોઈના ય જેવા નહિ.” એટલે મેં કહ્યું : “એનું નામ બ્રહ્મચર્ય.” બ્રહ્મચર્યના અનુપમ લક્ષણસમી એમની પરમ અમીલીની દૃષ્ટિ પૂર્ણાનન્દ સુધાસ્તિગ્ધા દૃષ્ટિરેષા મનીષિણામની સ્મૃતિ કરાવતી.

એ પૂર્ણાનંદસૂચક પ્રસન્નતાભર્યાં, શ્રાવણનાં સરવડાં-સમાં તેમનાં હાસ્ય-વર્ષણ તો પ્રભુશ્રીની કૃપાકટાક્ષભરી યોગેશ્વરી લીલાને આભારી છે ! જૂનાગઢના જોગીશ્વર, ગિરનારના અવધૂત એવા પ્રભુશ્રીએ ગોપાંગનાઓ જેવી પ્રેમખુમારી સં. ૧૯૭૫-૭૬ની ભક્તિઓમાં થોડી વહાવી ગોપવી દીધી હતી, તે આષાઢી મેઘ જેવા ભક્તિવિનમ્ર સ્નેહઘટાછાયા હૈયાના મિલનટાણે

પ્રગટતા વીજસમા કૃપાકટાક્ષથી પ્રગટી યોગેશ્વરના હાસ્યરૂપે !

ઈસુની વીસમી સદીનું એકવીસમું વર્ષ વિદાય લઈ રહ્યું હતું. તેની જીવનસંધ્યા નવા વર્ષ માટે કંઈક અદ્ભુત-રમ્ય ભેટ મૂકી જવા માગતી હતી. મંદ શાંત શૈનૈશ્વર ચિરંતનતાનું તત્ત્વ સંક્રાન્ત કરવા માગતા હતા.

સાંજનો સમય છે. પ્રભુશ્રી આજે કોઈ અલૌકિક આનંદોદ્ઘાસના ભાવાવેશમાં છે. આજે પ્રભુશ્રી પ્રભુશ્રી નથી, પણ જાણે જૂનાગઢના જોગેશ્વર છે ! ચરોતરને વૃંદાવનમાં ફેરવ્યા બાદ આજે તેને નંદનવનમાં ફેરવવા પુનઃ જાણે અસલી પોત પ્રકાશી રહ્યા હોય તેવા આનંદાવેશમાં છે. શ્રી અક્ષયારીજી તો ભક્તિભરપૂર હૈયે, ભક્તિભારે નમેલ નયણે વિદાય લઈ રહ્યા છે. પ્રભુશ્રી વિદાય આપવા સ્ટેશને સાથે સાથે જઈ રહ્યા છે. ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનમ્ આજે કટાક્ષગિરારૂપે સ્ફુરે છે : “મુખ પર પ્રસન્નતા કે હાસ્ય કેમ નથી?” ભર્યા ભર્યા બંધના આગળા ખૂલે તેમ શ્રી અક્ષયારીજીના હૈયાના બંધ છૂટી ગયા ! ગાડીમાં બેઠા ને એમનાં નેહુલ્લ્યાં નેનાં સજલ બની ગયાં. ગાડીના એન્જિને ધ્રૂસકાં લીધાં. ત્યાં તો પ્રભુશ્રી ખિલખિલાટ અદ્ભુત-રમ્ય કૃપાવરસતું હાસ્ય વેરી રહ્યા. આ તો લીલા હતી ! ગાડી રૂમરૂમ કરતી વેગ પકડી ચાલી ગઈ.

વર્ષની છેદી સંધ્યા પ્રભુશ્રીના એકલ પંથને સોનલ-
ગુલાબી લીલામયતાથી નવાજતી આરતી ટાણે દેવદિવાળી
પ્રગટાવી વિદાય થઈ.

ખરેખર! આ તો મહાપ્રભુની અકલિત લીલા હતી.
પણ કાવ્ય વિના તેની વેધકતા શી? વિદાય લેતા વર્ષને
ઉપાલંભ હતો નવા વર્ષને—ભેટ ધરે કાવ્ય, મહાપ્રભુની
લીલાને અમર કરતું. નવા વર્ષે પડકાર ઝીલી લીધો.
ઈ. સ. ૧૯૨૨ના વર્ષનું એ પ્રથમ પ્રભાત હતું. રવિ-
કિરણો આજે નૂતન પ્રકાશ રેલાવી રહ્યાં હતાં. શ્રી
રાજપ્રભુની અધ્યાત્મલીલાને પ્રગટ કરતું, એ કવિવરની
ગિરાને ઝીલતું ‘વચનામૃત’ પ્રભુશ્રીએ શ્રી બ્રહ્મપારીજને
‘ભેટ’માં આપ્યું. પણ ભેટમાં તો મહાપ્રભુને ઝીલતું
અંતર બેઠું છે ને? લીલાની વેધકતા કાવ્યમાં સ્ફુરી
પણ એ કાવ્યના, એ અંતરબોલના પડધા ઊઠે કોઈની
હૃદયગુફામાંથી તો જ સાર્થક ને? તો જ તેની વેધકતા ને?

આ રહ્યા એ વિદ્ય હૃદયના સરળતાથી રણકતા
જીવંત પ્રતિધ્વનિ પૂ. શ્રી બ્રહ્મચારીજની ડાયરીમાં :—

શ્રી સદ્ગુરુદેવની પૂર્ણ કૃપા છેજ.

શનિવારે આપેલો, ને રવિવારે મળેલા ભેટના પુસ્ત-
કમાંથી આજે સોમવાર તા. ૨-૧-૨૨ને રોજ નીચેનો
ઉત્તમ સંદેશ સમજાયો. સ્વામીશ્રી કહે છે :—

“હે સખી ! પતિને પ્રસન્ન કરવાના તો ઘણા પ્રકાર છે. અનેક પ્રકારના શબ્દ-સ્પર્શાદિ ભોગથી પતિની સેવા કરવામાં આવે છે. એવા ઘણા પ્રકાર છે. પણ તે સૌમાં ચિત્તપ્રસન્નતા એ જ સૌથી ઉત્તમ સેવા છે અને ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય એવી સેવા છે. કપટ રહિત આત્મા અર્પણ કરીને પતિની સેવા કરવાથી ઘણા આનંદના સમૂહની પ્રાપ્તિનો ભાગ્યોદય થાય. ભગવાનરૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર ઘણા છે....પણ તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ તો ચિત્ત પ્રસન્નતા એટલે ભગવાનમાં ચૈતન્યવૃત્તિ પરમ હર્ષથી એકત્વને પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે. તેમાં જ સર્વ આનંદ સમાય છે. તે જ અખંડિત પૂજ છે.” અને પછી પોતાની મિતાક્ષરી શૈલીમાં શીર્ષકે તે કૃપાકટાક્ષને અંકિતપૂર્વક સ્મૃતિરૂપ કરે છે : “મારા મુખ પર પ્રસન્નતા કે હાસ્ય નથી તે શબ્દમાં પ્રભુશ્રીએ શનિવારે કહ્યું હતું ને ગાડી ઊપડતાં પોતે હસ્યા હતા.” ખરેખર ! એ ચિત્ત પ્રસન્નતાદ્યોતક હાસ્યની જ એમણે જીવનભર અમીભરી લહાણી કરી છે, એ કૃપાપ્રસાદનાં સૌને ભાગીદાર બનાવી ધન્ય કર્યાં છે. એ તો ખરેખર પરમ મહાત્મ્યા ગોપાંગનાઓનું ભાગવતી શીલ હતું.

આવા ઉત્તમ શીલની સાથે સખ્ય દાખવતી એમની વચનાતિશયતા હતી. એ બોલતા ત્યારે કલાકોના કલાકો

સુધી મુમુક્ષુઓ સાંભળ્યા જ કરતા, થાકતા જ નહીં. Eveready Cellની જેમ તેમને સાંભળવા તેઓ તૈયાર જ— બસ, સાંભળ્યા જ કરીએ એમ રહેતું. એમાં હૈયાસોંસરી ઊતરી જતી વેધકતા નહોતી; છતાં એમાં શરદ પૂર્ણિમાના ચંદ્રની પવિત્ર અમીભરી શીતળતા હતી, જે રોમરોમ પસરી જઈ ચેતના પૂરતી, આત્માને શાંતભાવનાથી રસી દેતી, અંતરને અજવાળતી, હૃદયને પવિત્ર કરતી. એમને સત્ય જોણવા આયાસ નહોતો કરવો પડતો; એમની સ્વાભાવિક વાણી જ સત્ય બની જતી. ભૂત-ભાવિની ઘટનાઓના એમાંથી અણુસારા મળતા. પરમાર્થને ફળી-ભૂત થવામાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ નિમિત્તોની વર્ષો અગાઉથી સૂચના મળી જતી. ક્યારેક એમનો એક જ પ્રશ્ન અનેક બાબતોને છેડતો તો એક જ ઉત્તર અનેક પ્રશ્નોનું સમાધાન કરી દેતો. કેટલાય મુમુક્ષુઓના અંતરમાં ચાલતાં મનોમંથનો એમની એક જ વાતથી સાર મેળવી લેતાં; ક્યારેક પાંચ-સાત મુમુક્ષુઓને અંતરમાં ઊગેલા માર્મિક પ્રશ્નોનું તેમાં સમાધાન મળી જતું. એમ કોઈ નય ન દુભાય અને દરેકને પોષણ મળે તેવી વાણીની ઋત-મંગલા શક્તિ હતી.

એમની વાણીમાં ક્યારેક મર્માણુતા અને વિનોદ ભળતાં. ધણુંખડું એ સૂચનાત્મક જોણતા, આદેશાત્મક નહીં; છતાં એમાં સચોટતા આધક આવતી. ચરોતર

એજ્યુકેશન સોસાયટીમાં બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીઓ શિયા-
ળાની ઠંડી મોસમમાં ઓઢવા માટે ચાદર, કામળી, શાલ
વગેરે લાવે. કોઈ બે રૂપિયાની ચાદર લાવે; કોઈ પાંચની
કામળી લાવે તો કોઈ પચોસ-પચાસની શાલ લાવે. ત્યારે
એક વખત પૂજ્ય બ્રહ્મચારીજીએ વિનોદમાં જણાવેલું કે
જેમ વધુ પૈસા તેમ વધારે ટાઢ વાય! એક વખત મેં
પૂછેલું કે હવે થોડાં અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચું ને? ત્યારે
જણાવેલું કે મરચા વિના ન ચાલતું હોય તો તેમ કર.
તે અરસામાં મેં ઘણા મહિને ફરી મરચું ખાવું શરૂ
કરેલું. એમણે તો એક કાંકરે બે નિશાન લીધાં. એક
વખત કોઈએ જણાવેલું કે આફ્રિકા જવા વિચાર છે,
ત્યારે તેમણે કહ્યું કે એ તો લગ્ન કરવા જેવું. એ ભાઈ
ખરા અંતઃકરણથી લગ્ન ન કરવાના વિચારના હતા પણ
કંઈક બહારના દબાણથી કંટાળીને મુઝવણમાં રહેતા તે
આ વચનથી ચેતી ગયા અને આનંદ પામ્યા, આફ્રિકા-
નું ય માંડી વાળ્યું. એક વખત તો ખૂબ ગંભીર અને
નાજુક પ્રસંગ હતો. એક મોટા ગણાતા મુમુક્ષુ માનતા
કે એમને જ્ઞાન હોય તો નહીં, પણ લાવોને એમને જ
પૂછીએ, જેવું હશે તેવું કહેશે; એ તો પહોંચ્યા બ્રહ્મ-
ચારીજી પાસે, ને હસતા હસતા મર્મમાં ટકોર કરી :
“કંઈ (જ્ઞાન) થયું હોય તો કહેજે; અમને બદ્ધમમાં
ના રાખતા.” એમણે તો તરત જ માર્મિક જવાબ

સંભળાવ્યો : “જેને થશે તેને અહીંથી થશે; કંઈ બીજેથી થવાનું છે?”

એમની વાણીમાં બીજી એક એવી ખૂબી હતી કે ગમે તેવી વ્યવહારની વાતને એ પરમાર્થમાં પલટાવતા. એક વખત એમના ચિરંજીવી જશભાઈનાં પત્ની આશ્રમમાં આવેલાં. પ્રસંગોપાત્ત ધરની વાત નીકળી. પરસ્પર સંસ્કાર સારા પડે અને સમૂહમાં ભક્તિવાચન થઈ શકે એ લક્ષ્યે બ્રહ્મચારીજીએ પૂછ્યું : બધું ભેગું છે ને? તરત વિનોદમાં ઉત્તર મળ્યો કે ઘેર આવીને અમને વહેંચી આપો. ત્યાં તો એમણે કહ્યું : “બધું સૌ સૌના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પહેલેથી વહેંચાયેલું જ છે. હવે દેહ અને આત્મા બેનો વિવેક કરવાનો છે; આત્માને બધાથી જુદો કરવાનો છે.”

એમની વાણી કરતાં એમના મૌનમાં અધિક સામર્થ્ય હતું; મૌનમાં તો એ બોધમૂર્તિ સમા લાગતા. તેમને જોતાં જ સંકલ્પ-વિકલ્પ અને કષાયો મંદ પડી જતા; વડલાની છાયા નીચે ‘ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનમ્’ની ઝાંખી થતી. અને અસંગ, પૂર્ણકામ સ્વરૂપનો લક્ષ થતો. તબિયતને કારણે છેલ્લા વર્ષમાં નાસિક ત્રણેક માસ રહેલા ત્યારે એવી તો અસંગદશામાં રહેતા કે એમની પાસે જતાં મૌન જ થઈ જવાતું અને ઘડીભર સઘળું સ્વપ્નવત્ લાગતું.

વાણીના સંયમન જેવું એમનું કાયાનું સંયમન હતું. કાયાને તો એમણે કમાન જેવી રાખેલી. ઊંચા ડુંગરાઓની કોતરો અને કરાડોમાં એકલા નીકળી પડે અને કચારેક મુમુક્ષુઓ સાથે હોય તો યુવાનોની ય આગળ જ હોય, એમની સાથે થવું ભારે પડી જાય. ચોસઠમા વર્ષ^{*} સુધી એ જ જોમ અને એ જ ખુમારી. બ્રહ્મચર્યવ્રત લીધું ત્યારથી નહીં સ્નાન, નહીં સ્પંજંગ^{*}, નહીં મહર્ન^x કે * માલિસ છતાં શરીરની શીળી સૌમ્ય કાંતિ જાણે બ્રહ્મતેજ જેવી નિર્મળ અને સતેજ. એ કાયાએ ઊંઘ આરામ તો જાણે જાણ્યાં જ નથી—કચારેક પક્ષાસન ધ્યાનમાં કે ઊભા કાયોત્સર્ગમાં રાત્રિ વહી જતી; માંડ એકાદ-બે કલાક આરામ મળે. છતાં છેક સાઠમા વર્ષ^{*} સુધી તો એમનું વ્યક્તિત્વ એવું અનોખું લાગતું જાણે નહીં યુવાન, નહીં વૃદ્ધ, નહીં બાલક!

પોતે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, ભક્તિમાં અપ્રમત્ત રહેતા અને મુમુક્ષુઓને તેમાં યોજતા. દરેકની યોગ્યતા ભાવના અને શક્તિ અનુસાર તેને ધર્મ-આરાધનમાં જોડતા. દર વર્ષે પ્રવાસ પર્યાટન દ્વારા ચરોતર, મારવાડ, ધામણ (સુરત ડિસ્ટ્રીક્ટ) વગેરે પ્રદેશોમાં મુમુક્ષુઓને ધર્મ-

* છેલ્લા વર્ષે^{*} વૈશ્વના ઉપચાર થતા ત્યારે કરવાનું રાખેલું.

x આખના ઉપચાર માટે કચારેક છેલ્લાં વર્ષોમાં થતું.

આરાધનમાં પ્રેરતા. તેમના હસ્તે કાવિઠા, ધામણ, ભાદરણ, સડોદરા, આહોર વગેરે સ્થળોએ તે તે પ્રદેશનાં ભક્તિકેન્દ્ર સમા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના આશ્રમે સ્થપાયા. તીર્થયાત્રાનોય એમનો ઉત્સાહ અનેરો. બે-ત્રણ વર્ષે યાત્રામાં નીકળી પડતા. સાથે સો-બસોનો કચારેક તો ચારસો-પાંચસોનો ય સંઘ થઈ જાય. દેલવાડા, શેત્રુંજય, ગિરનાર, વવાણિયા, રાજકોટ, કેસરિયાજી, નાકોડા, પંચતીર્થ, જેસલમેર, ઇન્દોર, ઉજ્જૈન, સમેતશિખર, કાશી, અયોધ્યા, મથુરા, ચંપાપુરી, પાવાપુરી, રાજગૃહી, મુડબિદ્રી, શ્રવણબેલગોલ, કારકલ, ભદ્રાવતી પાર્શ્વનાથ, રમણાશ્રમ, નાસિક, મહાબળેશ્વર વગેરે તીર્થોએ ફરી આવેલા. ત્યાં તીર્થોનું માહાત્મ્ય ખતાવી ચતુર્થકાળનું સ્મરણ કરાવતા. મુસાફરીમાંય ‘તત્ત્વાર્થસાર’નું ભાષાંતર અને Self-Realization જેવા ગ્રંથોનું કામ ચાલુ રાખતા.

જે પદાર્થના અનુભવમાંથી સાચાં નીતિ, ભક્તિ, ધર્મ અને આધ્યાત્મિકતા પ્રગટે છે તે પદાર્થનો અનુભવ જેને થયેલ છે તેવા આ અલૌકિક પુરુષના જીવનને યથાર્થ સમજવાની શક્તિ નથી છતાં એટલું એક ભાન તો રહ્યું જ છે કે આ પુરુષ ઇન્દ્રિય-મનનો કે જર-જેરુનો ગુલામ નહોતો, એ એથી પર હતો; એટલું જ નહીં પણ અલૌકિક દૃષ્ટિ હોવાથી એણે જીવનમાં એવો

સાચો પુરુષાર્થ દાખવ્યો છે કે જેની યત્કિંચિત્ આંખી લાધતાં એટલું તો સાફ સાફ સમજાઈ જાય છે કે— ભક્તિ એ નરી વેવલાઈ નથી પણ જીવમાંથી શિવ બનવાની એક અવિરત સાધના છે. આધ્યાત્મિકતા એ નિશ્ચયનયના શબ્દો વાપરી જાણતું કેવળ શુદ્ધજ્ઞાન નથી પણ સચ્ચિદાનંદમય સજગ, સ-ઉપયોગી, પૌરુષમય જીવન છે; એ એક ખયાલી જીવન નથી પણ ખૂબ ઘનિષ્ઠ (intense), નક્કર, વાસ્તવિક અને યથાર્થ એવું જીવન છે કે સામાન્ય માનવીની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની સીમાઓથી તે માપી શકાતું નથી. એમને મન પરમકૃપાળુદેવની ભક્તિ એ સહજત્મસ્વરૂપ પ્રગટાવવાનો એક ભગીરથ પુરુષાર્થ હતો. એ જ એક પુરુષાર્થ આ પુરુષ પ્રભુશ્રીની કૃપાથી લઈ એકેલા. શ્રીમદ્ લખે છે : “હું કોઈ ગચ્છમાં નથી પણ આત્મામાં છું એ ભૂલશો નહીં.” “જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી.” “સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય; સદ્ગુરુઆજ્ઞા, જિનદશા નિમિત્ત-કારણમાં.” “સત્પુરુષ એ જ કે નિશાદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે; શાસ્ત્રમાં નથી, અને સાંભળ્યામાં નથી છતાં અનુભવમાં આવે એવું જેનું કથન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણ છે, બાકી તો કંઈકહું જાય તેમ નથી.”

‘પાડેપાડા વઢે અને ઝાડનો ખોડો કાઢે’ તેવા ગચ્છમતના ઝઘડાના કટોકટીના સમયે પણ જેનું રૂંવાડું ચ ફરક્યું નથી; ઊલટું તે જ સમયમાં ‘સમાધિશતક’ જેવા શાસ્ત્રનું વિવેચન લખીને કળિયુગને માથે સત્પુરુષાર્થની વિજય-મહોર મારી ! એ જ સમાધિખોધના નિધિની ગભીરતા છે. એ વિવેચનમાં તો સત્પુરુષોનાં વચનોને આત્મ-અનુભવની સરાણે ચઢાવી પરસ્પરના સંદર્ભમાં ગોઠવ્યાં છે. સમાધિશતક સંબંધી તેઓશ્રીએ એક વખત નીચે મુજબ જણાવેલું તે વિચારતાં એ નીચી મૂંડી રાખીને રહેનારની અનુભવમૂલક ઊધ્વગતિનો ખ્યાલ આવશે :—

“તે પુસ્તક પૂજ્યપાદ સ્વામીનું રચેલું છે, સમાધિ પ્રાપ્ત કરાવે તેવું છે, જેને આગળ વધવું છે તેને ધણા હિંતનું કારણ છે. સત્તરમા શ્લોકમાં ધણું સરસ વર્ણન છે. એક માસ જે પુરુષાર્થ ખરા હૃદયથી કરવામાં આવે તો આત્મા પ્રાપ્ત થઈ જાય. શ્લોક પચાસ સુધીમાં તો હૃદ કરી દીધી છે. દ્વંકાણુમાં વાત છે; પણ તે ઉપરથી ઘણાં શાસ્ત્રો બની શકે એમ છે.

‘સમાધિશતક’ છે તે એક કાયદાની ચોપડી માર્ફક છે, અંતરના ઉકેલરૂપ છે. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે કામ લાગે તેમ છે. દેખાય સામાન્ય દ્વંકાણુમાં પણ શાસ્ત્રનાં શાસ્ત્ર બને તેવું છે. જેમ જીવની યોગ્યતા વધે તેમ

સમજાય છે. પોતાના અનુભવમાં કંઈ આવ્યું હોય તેવું શાસ્ત્રમાં કંઈ મળી આવે તો ઘણો ટેકો મળે છે, આનંદ થાય છે અને આગળ વધવાનું થાય છે.

“એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત.”

એ પુરુષની પરમશ્રુતતાની એક ચમત્કૃતિ એ હતી કે આગમ-સિદ્ધાંતની શાસ્ત્રીયતાને ગાળી એને જીવનમાં વાણી લેવાય તેવી ભાવનાત્મકતા અર્પતા. અને એ જ એમની જીવંત આધ્યાત્મિકતાના પુરાવારૂપ છે— ‘પ્રજ્ઞાવ્યોધ’, ‘સમાધિશતક-વિવેચન’ અને ‘આત્મસિદ્ધિ-વિવેચન’ એની પ્રતીતિ કરાવે છે. એવી એ વિરલ પરમ શ્રુતતાની સિદ્ધિ તો એમની અનુભવપૂત, પરમ સત્યપૂત અનવધ વિશુદ્ધ દૃષ્ટિ છે. એ દૃષ્ટિને ય સતેજ રાખનાર તો એમની પોતાની જાત પ્રત્યેની સચ્ચાઈ છે. એ સચ્ચાઈનો રણુકો એમની વાણીમાં સર્વત્ર ઊઠે છે— ભલે પછી એ વ્યોધ હોય, વિવેચન હોય, પત્રલેખન હોય કે પુસ્તકલેખન હોય. ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવનકળા’ના મંગલ-વચનમાં તો એમણે સાફ સાફ જણાવી દીધું છે : “સર્વતોભદ્ર—સ્વપર-હિતકારી કાર્યની પ્રતીતિ થયા પછી આ કલમ પકડી છે.” એમની વાણીનું સ્ફુરણ એમના જીવનના સત્ત્વમાંથી, ખમીરમાંથી પ્રગટ્યું છે. એ

ખમીરનો અણસારો એમના મોઢા ભાઈ ઉપરના પત્રનાં અવતરણોમાંય આપણને સ્પષ્ટ લાઘ્યો. થોડાં વર્ષ ઉપર જ એક ભાઈ એક નોટમાં પોતે પ્રજ્ઞાવબોધ રચી લાવેલા; બ્રહ્મચારીજીને મળ્યા અને કહ્યું : “અત્યાર સુધી પ્રજ્ઞાવ-બોધ બહાર પડ્યો નહીં એટલે થયું કે જેવું આવડે તેવું ચાલો લખીએ. આ લખ્યો છે તેમાં કંઈ સુધારા સૂચવવા યોગ્ય હોય તો જણાવશો.” બ્રહ્મચારીજી તેને સામાન્ય જોઈ ગયા અને ખૂબ આત્મીયતાથી જણાવ્યું : “એ તો અનુભવીનું કામ; સ્વાધ્યાય માટે વિચારવું તે જુદી વાત, પણ પરમકૃપાળુ દેવે સંકલના યોજ છે તેમ લખવું તે તો અનુભવનું કામ; બાકી વાણી ને વાપાણી.” આમ એમની અધ્યાત્મલેખન પ્રત્યેની દૃષ્ટિ જ જુદી હતી, એ કંઈ ઘંઘાદારી લેખક (professional writer) નહોતા. એમના હાથે મોક્ષમાળાનો ‘વિવેચન’ ભાગ લખાયો હોત તો માનવજાતને તત્ત્વદર્શનની એક સચ્ચિ-દાનંદમયી જુદી જ દૃષ્ટિ લાઘત.

એમના અધ્યાત્મજ્ઞાનમાંથી જ સ્ફુરતો એમને પુરુષાર્થ પણ અપૂર્વ હતો; એ સતત પુરુષાર્થરત રહેત ચારિત્રમોહને ટાળવામાં એમણે પાછી પાની કરી નથ દેહને તો જાણે એમણે ફગાવી દીધેલો. ઇડર, ગિરના આણુ ઇત્યાદિ સ્થળોએ યાત્રાએ જાય ત્યારે ભયંકર

ગુફાઓમાં છાનામાના રાત્રિઓ ગાળી આવતા. રાત્રિ તે
 એમની જ. મધ્યરાત્રિએ ઊંચા નોંધારા એવા સ્થળોએ
 ઊભા રહીને કાયોત્સર્ગ કરતા. અને જે ઊંધનું ઝાકું
 આવે કે પગે ખાલી ચઢે તે લચી પડે, અને પડતાં જ
 રામ રમી જાય. સીમરડાના નિવાસ દરમિયાન તે રાત્રિઓ
 ઉપર રાત્રિઓ કાયોત્સર્ગમાં જ વ્યતીત કરતા. અને
 તે પણ તેવા જ નોંધારા સ્થળે. ઊંધ-આરામ માટે
 કહીએ ત્યારે કહેતા કે ઊંધ તો હેય છે, ઉપાદેય ઓછી
 છે! સહશીલતાય અજબ! મુંબઈથી B.A.ની પરીક્ષા
 આપીને ટ્રેનમાં આવતા હતા. વડોદરા મિત્રો અને
 મુરબીઓને મળવા ડબ્બાના અધખુલ્લા બારણા આગળ
 ઊભેલા. કોઈએ એકદમ બારણું બંધ કર્યું. એમના
 હાથનો અંગૂઠો કપાઈ ગયો અને ટેરવું બારણું ચોંટી
 રહ્યું. પણ તેમણે નહીં સીત્કાર ભર્યો કે નહીં પેલા
 ભાઈને એક શબ્દ ઠપકાનો કહ્યો! એક આંખ અકસ્માત્
 ગઈ તે છ માસે અમને જાણવા મળ્યું. પગ-કેડનો સખત
 દુઃખાવો દોઢ વર્ષે પૂછતાં જણાવ્યો.

પણ આ અધ્યાત્મજ્ઞાન, ફનાગીરીભર્યો પુરુષાર્થ
 અને સૌમ્યતાની પાછળ સંતાયેલું અખૂટ પૌરુષ એ
 બધાના આધારરૂપ. એ સઘળામાં પ્રાણ પૂરતું જે પ્રેરક
 તત્ત્વ હતું તે તો તેમની અંજેડ અનન્ય ગુરુભક્તિ. એ

કહેતા કે જ્ઞાન તો નિરવધિ છે; પુસ્તકોથી તેનો પાર પમાય તેમ નથી. જ્ઞાન તો જ્ઞાનીમાં છે, આત્મામાં છે; બહાર નથી. આત્માની જેટલી શુદ્ધિ થાય તેટલું જ્ઞાન પ્રગટે. આત્માની, હૃદયની શુદ્ધિ માટે ભક્તિ સર્વોત્તમ અને સુગમ માર્ગ છે. જ્ઞાની પ્રત્યે સર્વાર્પણશુદ્ધિ થાય, અહંભાવ ટળી અભેદશુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાનીનું જ્ઞાન તેનું પોતાનું જ થઈ જાય. પરમકૃપાળુદેવથી જુદું મારે કંઈ કહેવાનું કે કરવાનું નથી એમ રહેવું જોઈએ “પરમ-કૃપાળુને પ્રગટાવે રોમ રોમ તે હીરલાજ.” એની પ્રતીતિ તો તેમના સાન્નિધ્યથી તરત જ થઈ આવતી; એ જાણે પરમકૃપાળુદેવમાં ખોવાઈ ગયા ન હોય તેમ લાગતું. અને એને લીધે તો એમની દશામાં એવી એક સાહજિકતા આવી ગયેલી કે ક્યારેય કોઈ પણ કાર્યમાં એ આયાસ કરતા હોય તેવું લાગતું જ નહીં; બધું જાણે લીલયા થયે જતું હોય તેમ લાગતું. સાધનામાં કોઈ જતનો આયાસ જ વર્તાતો નહીં, એવી તો ઉપયોગની સાહજિક સ્વસ્થતા હતી. જાણે એ બધાની પાછળ અચિંત્ય અખૂટ શક્તિ કામ ન કરી રહી હોય તેમ લાગતું. તેમના સાન્નિધ્યમાં પરમકૃપાળુદેવની હાજરી ચાલુ લાગ્યા જ કરતી—એમની પાસે એવું વાતાવરણ જ જમી જતું કે આપણને કહી રહ્યા છે એમ ભણકાર લાગતા. પોતે પણ કહેતા : “બધું કૃપાળુદેવના યોગબળે થાય છે. બધું

[પર]

એમની આજ્ઞા લઈને કરવું,” ત્યારે પૂછ્યું કે “પરમ-
કૃપાળુદેવ કંઈ કહેવા આવવાના છે?” ત્યારે કહેલું : “હા,
કહે પણ ખરા. પ્રભુશ્રી કહેતા કે કૃપાળુદેવ હાજરાહજૂર છે;
જ્ઞાની એની સાથે વાતો કરે છે. પરમકૃપાળુદેવે પ્રભુશ્રીને
જણાવેલું કે મુનિ, અમારામાં અને વીતરાગમાં કંઈ ભેદ
ગણશે નહીં. જીવને શ્રદ્ધા સિવાય શી રીતે માન્ય થાય?”
એક વખત તો એ વાતની સુંદર સ્પષ્ટતા થયેલી. એક
વખત શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમમાં પરમકૃપાળુદેવના ભાણેજ
તથા જવલખેન અને તેમની દીકરીઓ આવેલાં. તેઓએ
પૂછ્યું : “પરમકૃપાળુદેવના થઈ ગયા બાદ પચાસ વર્ષે
ધર્મની ઉન્નાત કોણ કરનાર છે? અને તેમને કોણ પ્રગ-
ટમાં લાવનાર છે?” ત્યારે બ્રહ્મચારીજીએ જણાવ્યું : “જે
પરમકૃપાળુદેવને ઈશ્વરતુલ્ય માની તેમની ભક્તિમાં ભેડાયા
તે. બાકીના બધા તો તેમને પ્રગટમાં લાવનાર ન કહેવાય,
પણ ઢાંકનાર કહેવાય. તેઓશ્રીનાં વચનો ઉપરથી ગમે
તે અર્થ કરી વાત થતી હોય તોપણ પરમકૃપાળુદેવે
જણાવ્યું છે કે અમે મહાવીર સ્વામીનું હૃદય શું હતું
તે જાણીએ છીએ. તેમ પરમકૃપાળુદેવનું હૃદય શું હતું
તે જે જાણે તે જ તેમને પ્રગટમાં લાવી શકે તેમ છે.
તેમનું હૃદય સહેજે કયાં સમજાય તેમ છે?”

તેઓશ્રી વારંવાર કહેતા કે બીજાં શાસ્ત્રો વાંચવાં છે

તે ય પરમકૃપાળુદેવનાં વચ્ચેનો સમજવા માટે. પરમ-
કૃપાળુદેવને સમજવા માટે જીવવું છે; પરમકૃપાળુદેવને
શરણે જ જીવવું છે અને એમને શરણે જ મરવું છે.
એમના દેહોત્સર્ગના આગલે દિવસે સં. ૨૦૧૦ કાર્તિક
સુદ છઠે તે પ્રકાશે છે :—

“સંસારનું સ્વરૂપ જ્ઞાનીઓએ અત્યંત કલેશમય
દીકું છે તે સત્ય છેજી. ગમે તેવા સમજી માણસને પણ
જંપવા ન દે તેવો સંસાર છે, તેથી જ્ઞાનીઓએ તેને પૂઠ
દીધી છે. તેમાં કંઈ જેવા જેવું નથી જાણી આંખો
મીંચી દીધી છે. તેમાં કંઈ કરવા જેવું નથી જાણી હાથ
પર હાથ રાખી નિષ્ક્રિયતા ધારી છે. ચરણને સંસારમાં
પ્રવર્તાવવાનું બંધ કરી પદ્માસન વાળી બેઠા છે. આવા
વીતરાગ પુરુષના ઉપાસકને માત્ર ઉદાસીનતા જ
આરાધવી ઘટે છેજી.....દુસ્તર સંસારને જ્ઞાનીપુરુષો
નિર્વિકલ્પ દશા આરાધી ગાયત્રી ખરીમાં પાણી ભરાય
તેવો અલ્પ કરી ઓળંગી ગયા છેજી.

મરણ સમીપ જ છે એમ જાણી જ્ઞાનીપુરુષો કેવલ-
જ્ઞાન થતાં સુધી વૈરાગ્યનો વૃદ્ધિ કરી આત્માને બળવાન
કરતા રહ્યા છે. તેમનું અવલંબન લઈ આપણે પરમાર્થમાં
દઢ રહેવાનું છે....સમભાવ એ સર્વ પ્રસંગ વખતે બચવાનો
સર્વોત્તમ ઉપાય છેજી.”

—પત્રમાંથી

“રોજ મરણ સંભારવું, મહેમાન જેવા છીએ. જેનું આયુષ્ય પૂરું થાય તેને જવું પડે.” —બાધ

ચોથના દિવસે તો સાંજના કહેવું : “ખમાવું છું. હવે તો કોઈને કંઈ કહેવું નથી, કોઈને દોષો કહેવા નથી, પૂછે તોય કહેવા નથી. એવું ચિત્ત થઈ ગયું છે.... મને હવે કોઈ કહેનાર નથી, મારે જ દોષો ટાળવાના છે એમ લાગે તો પછી દોષો કાઢે. હવે તો સમાધિમરણ કરવાનું છે. આપણેય માથે મરણ છે ને?”

દરરોજ સવારના પ્રભુશ્રીના બાધની પ્રેસ-કોપી તપાસવા તેઓશ્રી અમારી સાથે બેસતા. પાંચમને દિવસે તો કહ્યું કે સાંજના ય હવે તો બેસવું છે, પૂરું થઈ જાય. મને કહ્યું કે તારે તારું લખવાનું પતાવવું, તું નહીં આવે તો ચાલશે. ઉપદેશામૃત સંબંધી સૂચના પણ આપી કે જેમણે રકમ આપી હોય તેમને પોસ્ટથી આપણે ખર્ચે ભેટ મોકલવામાં સૌજન્ય.

પછી તો સાતમને દિવસે સાંજના બાધનું કામ પતાવી દરરોજ જંગલ જતા તેમ જઈને જરા વહેલા આવ્યા. આવીને હાથપગ ઘોઈ ઉપર પરમકૃપાળુદેવના ચિત્રપટની સામે જ કાયોત્સર્ગપૂર્વક સમાધિ વર્યા.

આજે એમની હયાતી અત્રે નથી પણ એમના

જીવનમાં અને કવનમાં વણાઈ ગયેલ પરમકૃપાળુદેવને
ચરણે ફનાગીરીની ભાવનાના પડધા હજીય હાકલ દે છે:—

“કૃપાળુની કૃપા ધારી, બનીશું પૂર્ણ બ્રહ્મચારી;
સહનશીલતા ક્ષમા ધારી, સજી સમતા નીતિ સારી.
કરીશું કાર્ય સુવિચારી, કષાયો સર્વ નિવારી,
ગણીશું માત પરનારી, પિતાસમ પરપુરુષ ધારી.
જીવીશું જીવન સુધારી સ્વપરને આત્મહિતકારી,
બનીને અલ્પ સંસારી ઉઘાડી મોક્ષની બારી.
ખણી કુબોધની કચારી, વિચરશું વાસના મારી;
સમર્પી સર્વ સ્વામીને, તરીશું સર્વને તારી.”

નવરાત્રિ, ૨૦૧૧

—શાંતિ

શ્રી બ્રહ્મચારીજી રચિત સાહિત્ય

વિવેચનો—

૧. આત્મસિદ્ધિ-વિવેચન
૨. ભોક્ષમાળા-વિવેચન
૩. બોધામૃત ભાગ ૨ (વચનામૃત-વિવેચન)
૪. નિત્યનિયમાદિ પાઠ (ભાવાર્થ સહિત)
૫. આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય (ભાવાર્થ સહિત)
૬. ગ્રંથ-યુગલ (લઘુયોગવાસિષ્ઠ-સાર અને સમાધિશતક-વિવેચન)

ભાષાંતરો—

૧. સમાધિ-સોપાન
૨. જ્ઞાનમંજરી
૩. Self-Realization
૪. તત્ત્વાર્થસાર
૫. દશવૈકાલિક (અપ્રગટ)

અન્ય—

૧. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવનકળા
૨. શ્રીમદ્ લઘુરાજ સ્વામીનું જીવનચરિત્ર
૩. પ્રવેશિકા (ભોક્ષમાળા-પુસ્તક પહેલું)
૪. પ્રજ્ઞાવબોધ (ભોક્ષમાળા-પુસ્તક ચોથું)
૫. બોધામૃત ભાગ ૧
૬. બોધામૃત ભાગ ૩ (પત્રસુધા)

